

GOTTFRIED HABERLER
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΟΥ HARVARD

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ G. HABERLER

ΥΠΟ Δ^{ΡΟΣ}Κ.Β. ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ " ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ
ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ " — ΑΡΙΘ. 16 - 18

ΑΘΗΝΑΙ

1951

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ GOTTFRIED HABERLER

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πεντηκοστῆς ἐπετείου τῶν γενεθλίων τοῦ Καθηγητοῦ Γκόττφριντ Χάμπερλερ, ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ μεταφράσωμεν καὶ δώσωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα περισπούδαστον συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Κεϋνσιανὴν «Γενικὴν Θεωρίαν», κατόπιν εὐγενοῦς του ἐγκρίσεως. Ἴνα δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἐπιστημονικὸν κοινὸν ἐνημερωθῆ πληρέστερον ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Συγγραφέως, σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς :

* * *

Ὁ Χάμπερλερ ἐγεννήθη εἰς τὸ Purkersdorf, πλησίον τῆς Βιέννης, τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1900. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης, τοῦ ὁποίου τῷ 1923 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ τῷ 1925 διδάκτωρ τοῦ Δικαίου. Κατὰ τὰ ἔτη 1927 μέχρι 1929 μετέβη διὰ συμπληρωματικὰς σπουδὰς εἰς τὰς Οἰκονομικὰς Σχολὰς τῶν Πανεπιστημίων τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Χάρβαρντ, ὡς καὶ τινων ἄλλων Ἀμερικανικῶν Πανεπιστημίων.

Ἀπὸ τοῦ 1928 μέχρι τοῦ 1936 διετέλεσε κατὰ διαλείμματα ἐπικουρικὸς ἀρχικῶς καθηγητὴς καὶ ἀκολούθως τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Οἰκονομικῆς καὶ τῆς Στατιστικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης. Κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1931—1932 μετεκλήθη ἐκεῖθεν καὶ ἐδίδασκεν, ὡς προσκεκλημένος καθηγητὴς, Οἰκονομικὴν καὶ Στατιστικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ. Ἐκλεγείς δὲ κατὰ τὸ 1936 τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο, μετηνάστευσε τότε ὀριστικῶς εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς. Ἐκτοτε διδάσκει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Χάρβαρντ ἀνελλιπῶς σειρὰς οἰκονομικῶν μαθημάτων, μεταξύ τῶν ὁποίων Ἀνωτέραν Οἰκονομικὴν Θεωρίαν, Οἰκονομικὰς Διακυμάνσεις καὶ Οἰκονομικὴν Πρόγνωσιν, Θεωρίαν Διεθνούς Ἐμπορίου καὶ Διεθνεῖς Οἰκονομικὰς Σχέσεις.

* * *

Ὁ Χάμπερλερ, ἐπὶ πλέον, εἰργάσθη ὡς «πεπειραμένος σύμβου-

λος» τοῦ οἰκονομικοῦ τμήματος τῆς ἐν Γενεύῃ Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, κατὰ τὰ ἔτη 1934—1936. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1943 ἐξελέγη καὶ ἔ-
τοτε ἀποτελεῖ μέλος τοῦ ἐν Οὐασινγκτῶνι Διοικητικοῦ Συμβουλίου
τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Ἀποθεματικοῦ Τραπεζικοῦ Συστήματος τῶν Ἠ-
νωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Εἶναι ἐπίσης μέλος τῆς Ἀμερικαν-
ικῆς Οἰκονομικῆς Ἐταιρείας, τῆς Ἀμερικανικῆς Οἰκονομομετρικῆς
Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἀγγλικῆς Βασιλικῆς Οἰκονομικῆς Ἐταιρείας.

* * *

Ὁ Χάμπερλερ ἔγραψε ἀρκετὰ αὐτοτελῆ ἔργα καὶ πλείστας με-
λέτας εἰς τὰ ἀξιολογώτερα διεθνῶς οἰκονομικὰ περιοδικά. Εἰς σύν-
τομον σημείωμα, ὡς τὸ παρόν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μνημονευθοῦν
ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔργα καὶ πρὸ παντὸς νὰ γίνῃ τούτων ἔστω καὶ περιω-
ρισμένη ἀνάλυσις. Ἐπιχειροῦμεν πάντως νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξ ἰσχυ-
ραιότερα τῶν αὐτοτελῶν του ἔργων, ἐκτεινόμενοι πῶς εἰς τρία ἐξ
αὐτῶν τὰ ὁποῖα πράγματι τὸν ἐπέβαλον καὶ ἔνεκα τῶν ὁποίων ἔκτο-
τε καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐλαχίστων ἐπιφανῶν ζώντων Οἰκονομο-
λόγων τῆς οἰκουμένης. Εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἔννοια τῶν Τι-
μαρίθμων», 1927 (εἰς τὴν Γερμανικὴν), «Φιλελευθέρᾳ ἔ-
ναντι Σχεδιασμένης Ἐμπορικῆς Πολιτικῆς», 1934
(εἰς τὴν Γερμανικὴν) καὶ «Ποσοτικοὶ Ἐλεγχοὶ Ἐμπορί-
ου. Τὰ Αἴτια καὶ ἡ Φύσις Αὐτῶν», 1943 (εἰς τὴν Ἀγγλι-
κὴν).

Τὰ λοιπὰ τρία ἔργα του, τὰ ὁποῖα κατέστησαν τοῦτον διεθνῶς
γνωστὸν καὶ τὸν ἐπέβαλον, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

«Θεωρία τοῦ Διεθνοῦς Ἐμπορίου», δημοσιευθεῖσα
εἰς τὴν Γερμανικὴν, τὸ ἔτος 1935, καὶ μετὰ ἐν ἔτος εἰς τὴν Ἀγγλικὴν.
Αὕτη ἀποτελεῖ λεπτομερῆ καὶ συστηματικὴν ἀνάλυσιν τοῦ μηχανι-
σμοῦ τοῦ διεθνοῦς ἔμπορίου καὶ τῶν διεθνῶν ἀνταλλαγῶν. Θεωρεῖται
δὲ ὡς ἐν τῶν ἀρτιωτέρων ἔργων τοῦ εἶδους τοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον,
παρὰ τὴν, ἀπὸ τοῦ ἐπομένου τῆς ἐκδόσεώς του ἔτους (1936) καὶ ἐν-
τεῦθεν, «ἐπαναστατικὴν» ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου τῆς
Κεϋνσιανῆς θεωρίας. Ἦδη, ὁ Χάμπερλερ ἀσχολεῖται εἰς τὴν συγχρο-
νισμένην πλέον ἐπανέκδοσιν τῆς θεωρίας τοῦ διεθνοῦς ἔμπορίου, ἢ
ὁποῖα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐντὸς τοῦ
1951.

«Πίστωσις Καταναλωτοῦ Ἐξοφλουμένη κατὰ
Δόσεις», ἔργον ἐκδοθὲν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ τοῦ ἐν Νέα Ὑόρκῃ
Ἐθνικοῦ Γραφείου Οἰκονομικῆς Ἐρεῦνης, τὸ ἔτος 1941. Εἰς τοῦτο
ἐρευνᾶται ἡ εὐνοϊκὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ, ἰδίως εἰς Η.Π.Α.,
ἐφαρμοζομένου συστήματος πωλήσεως ἐπὶ πιστώσει καὶ ἐξοφλήσεως
τοῦ χρέους διὰ βραχυπροθέσμων περιοδικῶν (ἑβδομαδιαίων ἢ μηνι-
αίων), συνήθως ἀτόκων, χρεωλυτικῶν δόσεων. Ἡ ἰδιαιτέρα θεωρητι-
κὴ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου ἔγκειται εἰς τὴν ἐν αὐτῷ γενομένην ἐπιτυ-
χῆ ἀνάλυσιν τῆς «ἀρχῆς ἐπιταχύνσεως», ἀπασχολούσης σοβαρῶς τὴν
σύγχρονον ἐπιστήμην. Κατὰ τὸν Χάμπερλερ, ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ὀφεί-
λεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιταχύνσεως, ἢ ὁποῖα συσχετίζει τὴν ζήτη-
σιν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν πρὸς τὴν ζήτησιν καταναλωτικῶν ἀγα-
θῶν. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, μεταβολὴ τις εἰς τὴν ζήτησιν ἀγαθοῦ

τινος θα προκαλέση αναλόγως μεγαλύτεραν μεταβολήν εις την ζήτησιν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, χρησιμοποιουμένων εις την παραγωγήν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐφαρμόζεται πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἀποτελέσματος τῶν καθαρῶν αὐξήσεων τῶν δαπανῶν καταναλώσεως ἐπὶ ἐπιπεραζομένων δαπανῶν ἐπενδύσεως.

«Εὐημερία καὶ Κρίσις. Θεωρητικὴ Ἀνάλυσις τῶν Κυκλικῶν Κινήσεων», ἔργον ἐκδοθὲν εις τὴν Ἀγγλικὴν καὶ Γαλλικὴν ὑπὸ τῆς ἐν Γενεύῃ Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1937. Τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν ἠκολούθησε μετὰ διετίαν δευτέρα καὶ τῷ 1941 τρίτη. Τὸ δὲ 1946, ὁ ἐν Νέα Ὑόρκῃ (Lake Success) Ὄργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἐξέδωσε τοῦτο εις τετάρτην ἔκδοσιν. Πᾶσα ἀπὸ τοῦ 1937 νεωτέρα ἔκδοσις εἶναι ἐνημερωτέρα, πληρεστέρα καὶ ἐκτενεστέρα.

Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη καὶ εις τὴν Γερμανικὴν, Ἰσπανικὴν καὶ Σουηδικὴν. Πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι μέρος τοῦτου μετεφράσθη καὶ εις τὴν Ἑλληνικὴν. Ἐκ τῶν 13 κεφαλαίων καὶ 2 παραρτημάτων τῆς τρίτης ἐκδόσεως (σελ. 514), μετεφράσθησαν τὰ πρῶτα 4 κεφάλαια καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πέμπτου (μέχρι σ. 124 τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου) ὑπὸ τοῦ Δρος Νικολάου Π. Κωνσταντινίδη. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον: «Εὐημερία καὶ Κρίσις. Θεωρητικὴ Ἀνάλυσις τῶν Περιοδικῶν Κρίσεων», Τεῦχος Α', Ἀθήναι, Βιβλιοθήκη Κοινωνικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Νο 2, Ἐπιμελεῖα Δ. Καλιτσουνάκι καὶ Ν. Κωνσταντινίδη, 1943. Ἡ ἐν λόγω ἔκδοσις ἀποτελεῖ ἀνάτυπον ἐκ τῆς τριμηνιαίας ἐπιθεωρήσεως «Ἀρχεῖον Κοινωνικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν», τεῦχος Α—Β', 1943. Ἡ ἔκδοσις τῆς ὡς ἄνω μεταφράσεως ἐγένετο κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τοῦ οἰκονομικοῦ τμήματος τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, τῇ εὐγενῇ μεσολαθήσει τῆς ἐνταῦθα Ἑλβετικῆς Πρεσβείας, πρόκειται δὲ συντόμως νὰ ἐκδοθῇ καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς μεταφράσεως ταύτης.

Ἡ «Εὐημερία καὶ Κρίσις» τοῦ Χάμπερλερ δὲν ἀποτελεῖ νέαν καὶ πλήρη θεωρίαν τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Αὕτη ἀναλύει καὶ ἐκκαθαρίζει (ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ συμπληρώνει) τὰς ὕφισταμένας θεωρίας καὶ τὰς ὑποβάλλει ἐν τινι μέτρῳ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν γεγονότων. Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται, εἰς τὰς δύο τελευταίας ἐκδόσεις του, εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει συστηματικὴν ἀνάλυσιν καὶ κριτικὴν τῶν ὑπαρχουσῶν θεωριῶν ἐπὶ τῶν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, ἀνάλυσιν ἐγκριθεῖσαν καὶ ὑπὸ τῶν διατυπωσάντων ταύτας, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἐν ζωῇ. Τὸ δεύτερον μέρος περιέχει ἐπιτυχήν προσπάθειαν ἐξαγωγῆς γενικῆς τινος συνθέσεως ἐκ τῶν θεωριῶν τούτων ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν αἰτίων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τὸ τρίτον καὶ νέον ἐντελὸς μέρος ἀναφέρεται εἰς τὰς περαιτέρω ἀντανακλάσεις ἐπὶ προσφάτων ἐξελιξεν τῆς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ «πολλαπλασιαστοῦ» τοῦ Keynes. Ἀναφέρεται ἐπίσης ουστηματικῶς ἐπὶ τῶν θεσμολογικῶν ἀκαμψιῶν τῶν τιμῶν καὶ ἡμερομισθίων ἢ μισθῶν, αἵτινες παρατηροῦνται εἰς τὴν σύγχρονον οἰκονομίαν καὶ ἀποτελοῦν αἰτία οἰκονομικῶν διαταραχῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν δημοσίων δαπανῶν πρὸς ἀμβλυσιν τῶν κυκλικῶν κυμάνσεων.

Ὁ Χάμπερλερ, ἀναλύων τὰς ὕφισταμένας θεωρίας, ἐπιμένει περισ-

σότερον εἰς τὰς θεωρίας τῆς ὑπερ-ἐπενδύσεως, διακρίνων ταύτας εἰς τρεῖς βασικάς. Εἰς τὰς ἐξηγούσας τὴν ὑπερ-ἐπένδυσιν λόγῳ ἐπεκτάσεως τῆς πίστεως, λόγῳ προόδου τῆς τεχνικῆς ἢ δημιουργίας νέων ἀγορῶν, καὶ λόγῳ αὐξήσεως τῆς ζήτησεως ὑπὸ τῶν καταναλωτῶν, σχετιζομένης πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἀρχὴν τῆς ἐπιταχύνσεως.

Κατὰ τὸν Χάμπερλερ, τὸ ἀσφαλέστερον κριτήριον τῶν δύο κατ' οὐσίαν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, τῆς εὐημερίας καὶ τῆς κρίσεως (ἀνιούσης καὶ κατιούσης), ὡς πρὸς τὸ μέσον μετρήσεως τῆς ἐντάσεως αὐτῶν καὶ τῶν κυμάνσεών των, ἀποτελεῖ ὁ συνδυασμὸς τῶν ἑξῆς τριῶν δεικτῶν: Πρῶτον, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπασχολημένων ἐργατῶν. Δεύτερον, τὸ καταναλωθέν πραγματικὸν εἰσόδημα, ἢτοι ὁ ὄγκος τῆς καταναλώσεως κατὰ κάτοικον. Τρίτον, τέλος, τὸ παραχθέν πραγματικὸν εἰσόδημα, ἢ ὁ ὄγκος τῆς παραγωγῆς κατὰ κάτοικον. Παρατεταμένη αὐξήσις τῶν τριῶν τούτων δεικτῶν σημαίνει εὐημερίαν, παρατεταμένη δὲ μείωσις των ὕφεισιν.

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Ὑπὸ GOTTFRIED HABERLER
Καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard

1

Θὰ περιορισθῶ εἰς τὴν μελέτην ταύτην(α) εἰς τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν περιεχόμενον τῆς Γενικῆς Θεωρίας περὶ Ἀπασχολήσεως, Τόκου καὶ Χρήματος (The General Theory of Employment, Interest, and Money) τοῦ πλέον περιφήμου ἐκ τῶν οἰκονομικῶν ἔργων τοῦ Keynes, τοῦ ὁποίου ἡ δεκάτη ἐπέτειος ἀτυχῶς συνέπεσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως του. Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ζωηρῶν καὶ ἐκτεταμένων συζητήσεων μιᾶς δεκαετίας, τί ἀπομένει ἐκ τῆς Κεϋνσιανῆς ἐπαναστάσεως, δηλαδὴ τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης; Ποία θὰ εἶναι ἡ ἐτυμηγορία τοῦ ἱστορικοῦ τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν, μετὰ μίαν ἑκατονταετίαν; Ἀναμφιβόλως ὁ Keynes ἀνετάραξε τὸ σαπρόφυτον οἰκονομικὸν τέλμα μέχρι τοῦ βυθοῦ του, καὶ ἐκράτησε τοὺς οἰκονομολόγους εἰς κατάστασιν ἐξάψεως κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη καὶ πιθανῶς διὰ πολλὰ ἀκόμη ἔτη. Ἡ λαμπρότης τοῦ ὕφους του, ἡ εὐστροφία, ἡ εὐκαμψία, ἡ ἀπίστευτος ταχύτης καὶ γονιμότης τοῦ νοῦ του, τὸ πολὺπλευρον τοῦ πνευματικοῦ του ἐνδιαφέροντος, ἡ ὀξύτης τοῦ πνεύματός του, μετὰ ἓνα λόγον ἢ πληρότης τῆς προσωπικότητός του ἦτο προωρισμένη νὰ μαγεύσῃ πληθὺν ἀτόμων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ οἰκονομικοῦ κλάδου. Μόνον ἀφελῆς ἢ μικρόνους φανατικὸς ἀδυνατεῖ νὰ συγκινηθῇ ἀπὸ θαυμασμὸν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Keynes. Ἄλλ' ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν προτάσεων αἰτίαι ἀποτελοῦν τὸ σύστημά του εἶναι ζήτημα τελείως διάφορον — ἀρκούντως ἄσχετον τοῦ προκλητικοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖον τὰς διατυπώνει, τῆς ψυχικῆς διεγέρσεως τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ τολμηρὰ του ἐπίθεσις ἐναντίον εὐρέως καθιερωμένων τρόπων σκέψεως, τῆς ἐπιτακτικῆς μεταβολῆς εἰς τὴν ἔμφασιν τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὸ βιβλίον του καὶ τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῶν ὑποδείξεών του περὶ τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς. Ἐκτὸς μερικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς προτεινομένης ἐπιδράσεως τῆς Γενικῆς Θεωρίας ἐπὶ τῆς ἀκολουθητέας

(α) (Σ. Μ.) Ἡ παρούσα μελέτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ συλλογικὸν βιβλίον τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν John Maynard Keynes (1883—1946), ὅπερ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard Seymour E. Harris: *The New Economics; Keynes Influence on Theory and Public Policy*. New York, Alfred A. Knopf, 1947, σσ. 161—180. Ἡ ἐν λόγῳ συλλογικὴ ἐργασία ἀνετυπώθη ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίῳ ἐκδοτικοῦ οἴκου Dennis Dobson Ltd. τῷ 1949.

πολιτικής, αίτινες θά εξαχθούν εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης ταύτης, θά ἀσχοληθῶμεν ἀποκλειστικῶς μετὰ τὸ λογικόν περιεχόμενον τοῦ συστήματος.

2

Ἡ τεραστία γοητεία τῆς Γενικῆς Θεωρίας διὰ τοὺς θεωρητικούς οἰκονομολόγους ἔχει ἀποδοθεῖ ὑπὸ πολλῶν εἰς τὸ δηθεν γεγονός, ὅτι διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως ὁ Keynes χρησιμοποιοῖ μέθοδον γενικῆς ἰσορροπίας μετὰ εὐχρηστούς μακροσκοπικούς (συνολικούς) ὄρους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι τοῦτο κατέστησε τὴν θεωρίαν πολὺ ἐλκυστικὴν, εἰδικῶς διότι τοιοῦτον σύστημα εὐκόλως ἐνδείκνυται πρὸς περαιτέρω θελιώσιν καὶ δυναμικὴν ἀνάπτυξιν. Δυνάμεθα ὅμως εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον καὶ αἱ ὑποδείξεις περὶ τῆς ἐνδεδειγμένης πολιτικῆς, τὰς ὁποίας ὁ Keynes καὶ οἱ ἄλλοι συνήγον ἐκ τοῦ συστήματός του, σχετίζονται περισσότερον μετὰ τὴν πειστικότητά του (ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς θεωρητικούς ὁπαδούς του) παρὰ μετὰ τὴν θεωρητικὴν του κομψότητα καὶ ἀπλότητα.

Ἡ χρῆσις τῶν γενικευτικῶν συστημάτων τῆς γενικῆς ἰσορροπίας εἶναι ἀναμφιθόλως νέα. Ὅλαι αἱ θεωρίαι τῶν οἰκονομικῶν κύκλων ἀναπτύσσονται τῇ βοηθείᾳ μακροσκοπικῶν ὄρων. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ πλείστα τῶν προγενεστέρων θεωριῶν τῶν οἰκονομικῶν κύκλων διευτυπώθησαν ἀτελῶς, ὁ ἀριθμὸς τῶν σαφῶς ἐκτεθεισῶν σχέσεων συχνάκις δὲν ἰσοῦται πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγνώστων, ἢ δὲ δι' ἀρθρώσεις τοῦ συστήματος εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι ἀσταθῆς (ἢ νὰ μὴ διακυμαίνεται, πρᾶγμα μειονεκτικὸν διὰ μίαν θεωρίαν οἰκονομικῶν κύκλων). Ἄλλ' ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς Γενικῆς Θεωρίας τοῦ Keynes, ἡ ἐργασία τῶν οἰκονομομετρῶν, ἰδίως τῶν Frisch (1) καὶ Tinbergen (2), συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ διασαφηνίσῃ τὰ προβλήματα αὐτὰ καὶ εἶχεν ἐξυψώσει τὰ ἐπίπεδα τῆς τυπικῆς πληρότητος καὶ ἀκριθείας. Πράγματι, τὰ ἀρχικὰ αὐτὰ πρότυπα, ἢ πρότυπα τῶν προτύπων (ἀρχέτυπα) ὑπερεῖχον τοῦ συστήματος τοῦ Keynes κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τεχνικὴν, διότι ἔκαμαν σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς, ἐνῶ τὸ σύστημα τοῦ Keynes, ὡς γνωστόν, εἶναι τελείως στατικὸν (ἂν καὶ δύναται νὰ τύχη δυναμικῆς ἀναπτύξεως). (3)

Ἐπὶ πλεόν, ἡ συμβολὴ τῶν οἰκονομομετρῶν ὑπῆρξε δοκιμαστικοῦ πειραματικοῦ καὶ θεωρητικοῦ χαρακτῆρος, χωρὶς ἀκόμη νὰ ἔχη δια-

(1) Βλ. τὴν περίφημον συμβολὴν του εἰς τὴν τοῦ Cassel: Festschrift, «Propagation and Impulse Problems», 1933.

(2) Π.χ., εἰς τὴν μελέτην του «Suggestions on Quantitative Business Cycle Theory» εἰς περ. *Econometrica*, 1935.

(3) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι αὐστηρῶς στατικὸν εἰς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν εἶναι ὁ θεωρητικὸς σκελετός, ὡς ἀκριθῶς ἐκτίθεται εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ βιβλίου (π.χ., σ. 245 κ. ἐ., ἢ σ. 280 κ. ἐ.) καὶ κατόπιν διαμορφωθεὶς ὑπὸ τῶν Lange, Meade καὶ ἄλλων. Τὸ λοιπὸν κείμενον, περικλεῖον τὰς θεωρητικὰς ἀπόψεις εἰς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν, περιέχει θεβαίως πολλὰς δυναμικὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ γενομένη συχνὴ χρῆσις τῆς ἐννοίας τῆς προσδοκίας φανερῶν τὴν δυναμικὴν τάσιν. Ἄλλὰ τὰ δυναμικὰ στοιχεῖα δὲν ἔχουν ἐνοσωματωθῆ εἰς τὴν θεωρίαν. Ὅλαι αἱ διατυπούμεναι συναρτήσεις (functions) εἶναι αὐστηρῶς στατικῆς μορφῆς.

μορφωθῆ εἰς ἐνιαῖον θεωρητικὸν πρότυπον. Ἐνεκα τούτου τὰ συστήματα αὐτὰ προσέλαβον πολιτικῶς οὐδετέραν χροιάν, ὅπερ, ὡς καὶ τὸ γεγονός ὅτι διευτυπώθησαν εἰς μαθηματικὴν γλῶσσαν, κατέστησεν αὐτὰ πολὺ ὀλιγώτερον προσεῖς καὶ ἔλκυστικὰ ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ Keynes. Οὐδεμίαν ὁμως ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι ὁ Keynes ἔδωσε τεραστίαν ὠθησιν εἰς τὴν κατασκευὴν προτύπων, στατικῶν καὶ δυναμικῶν.

3

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὸ περιεχόμενον τοῦ συστήματος τούτου. Πρῶτον θὰ ἐρευνήσωμεν τὰς καθ' ἑκάστα σχέσεις («συναρτήσεις» ἢ «ροπάς»), αἵτινες ἀποτελοῦν τὰ συστατικὰ στοιχεῖα, καὶ ἀκολουθῶς τὴν λειτουργίαν τοῦ ὅλου συστήματος.

Ἐπιβάλλεται νὰ θίξωμεν διὰ βραχέων τὸ ζήτημα τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ἢ τῆς καμπύλης ζητήσεως τοῦ κεφαλαίου, διότι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Keynes ἀκολουθεῖ συμβατικὴν γραμμὴν. Ἡ ἐπένδυσις εἶναι φθίνουσα συνάρτησις τοῦ ἐπιτοκίου. Εἰς τὴν μετα-Κεϋνσιανὴν, δηλαδὴ τὴν ὑπὸ τοῦ Keynes ἐμπνεομένην βιβλιογραφίαν, ἦτο ὅλον ἐν καὶ περισσότερον συζητήσιμον τὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὸ ἐπιτόκιον εἶναι πράγματι τὸσον σημαντικὸς προσδιοριστικὸς παράγων. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἔχει κερδίσει ἔδαφος ἢ ἀποψις ὅτι ἡ καμπύλη τῆς ζητήσεως κεφαλαίου δυνατὸν νὰ εἶναι ἀρκούντως ἀνελαστικὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιτόκιον. Ἄλλ' ἢ γνώμη αὕτη δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι μέρος τῆς θεωρητικῆς διαρθρώσεώς της, ἂν καὶ ὁ Keynes, παρεπιμπτόντως καὶ εἰς περιπτώσεις ὑποδείξεων περὶ τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς, συχνάκις ἀπεδέχθη δημοσίᾳ ἢ ἐμμέσως τὴν θεωρίαν περὶ ἑλλείψεως εὐκαιριῶν ἐπενδύσεως.

Ἡ περὶ προτιμῆσεως τῆς ρευστότητος θεωρία τοῦ ἐπιτοκίου, ἐφάνη πολὺ ἀνορθόδοξος καὶ νεωτεριστικὴ τὸ ἔτος 1936. Ἄλλ' ἡ ἐπακολουθήσασα συζήτησις ἀπεκάλυψεν, ὅτι ὁ μόνος νεωτερισμὸς εἶναι ἡ θεμελιουμένη σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐπιτοκίου καὶ τῆς ἀποθησαυρίσεως, δηλαδὴ τοῦ διὰ κερδοσκοπικοῦ σκοποῦ διατηρουμένου χρήματος (M_2) ἢ ἀδρανῶν καταθέσεων. (Ἐπιπέτοντες ὅτι ἡ ταχύτης τῆς κυκλοφορίας (velocity) τοῦ χρήματος, τοῦ M_1 , παραμένει σταθερά, ἢ ἐὰν αὕτη μεταβάλλεται ἐξ ἴσου μὲ τὸ ἐπιτόκιον, τότε ἡ πρότασις συνεπάγεται ὅτι ἡ ταχύτης τοῦ συνολικοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος ($M_1 + M_2$) εἶναι ἐπίσης θετικῶς συσχετισμένη μετὰ τοῦ ἐπιτοκίου). (4) Ἡ

(4) Ἡ πρότασις αὕτη σαφῶς προηκάζετο εἰς τὴν παλαιότεραν (τὴν «κλασσικὴν») βιβλιογραφίαν. Βλ. π.χ., Lavington: English Capital Market (1921), σ. 30. «Ἡ ποσότης τῶν πόρων τὴν ὁποίαν (ἕν ἄτομον) κατέχει ὑπὸ μορφήν περιουσιακῶν στοιχείων, θὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ μονὰς αὐτῶν, ἢ ὁποία εἶναι ἀκριθῶς, καὶ μόνον ἀκριθῶς, συμφέρουσα νὰ διατηρηθῆ ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφήν, ἀποφέρει εἰς αὐτὸν ἕν ὄφελος ἀνέσεως καὶ ἀσφαλείας ἴσον πρὸς τὴν παροχὴν ἱκανοποιήσεως, προερχομένην ἀπὸ τὴν ὀριακὴν μονάδα τὴν δαπανωμένην ἐπὶ καταναλωσίμων ἀγαθῶν, καὶ ἴσην ἐπίσης πρὸς τὸ καθαρὸν ἐπιτόκιον.

Βλ. ἐπίσης Pigou: The Exchange-Value of Legal-Tender Money, εἰς Essays in Applied Economics (1922), σσ. 179—81. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας του, μετα-Κεϋνσιανὰς ἐργασίας ὁ Pigou κάμνει πάντοτε εἰδικὴν ὑπόθεσιν σχετικῶς πρὸς τὴν ἀκολουθουμένην πολιτικὴν ὑπὸ τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος. Εἰς τὴν περιπτώσιν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ «φυσιολογικὴν», αἱ τράπεζαι ἐνεργοῦν

παλαιότερα νομισματική θεωρία υπέθεσε (κατά τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ρητῶς) ὅτι ἡ ζήτησις χρήματος δι' ἀποθησαύρισιν εἶναι ἀνελαστική ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἐπιτόκιον. Ὁ Keynes ἐδέχθη τὴν ζήτησιν ταύτην ὡς ἐλαστικὴν. Αἱ διδόμεναι πρὸς τοῦτο ἐξηγήσεις εἶναι δύο: 1) Ὅσον εὐθηνότερα εἶναι ἡ ἀποθησαύρισις, δηλαδή, ὅσον μικρότερον εἶναι τὸ τῆς εὐκαιρίας κόστος της, (β) τόσο χαμηλότερον εἶναι τὸ ἐπιτόκιον, τόσο μικρότερα εἶναι ἡ πιθανότης, ὅτι τοῦτο θὰ ὑποβιθασθῇ ἀκόμη περισσότερο καὶ τόσο μεγαλύτερα εἶναι ἡ μεταβολή, ἡ ὁποία ἐκ νέου θὰ τείνῃ πρὸς τὰ ἄνω. (5)

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ἡ προγενεστέρα θεωρία ὑπῆρξε προφανῶς περισσότερο ρεαλιστικὴ. Ὅπωςδήποτε, κυκλικαὶ καὶ ἄλλης φύσεως μετατοπίσεις τῆς καμπύλης προτιμήσεως τῆς ρευστότητος, εἶναι ἀναμφιβόλως πολὺ περισσότερο σημαντικά, παρά ἡ προβαλλομένη ἀρνητικὴ αὐτοῦ κλίσις. Μικρὰ ἑκατοστιαία μεταβολὴ εἰς τὸ ἐπιτόκιον, τῶν ἄλλων μεγεθῶν ὄντων ἀμεταβλήτων, οὐδόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σημαντικὸς προσδιοριστικὸς παράγων τοῦ ὄγκου τῆς ἀποθησαύρισεως. Ἡ ἀποθησαύρισις καθορίζεται πρωτίστως ὑπὸ ἄλλων παραγόντων, ὅπως ἡ προσδοκωμένη διαμόρφωσις τῶν τιμῶν, ἡ γενικὴ ἀποσιοδοξία, ἡ προσωρινὴ ἔλλειψις εὐκαιριῶν ἐπενδύσεως, κ.ο.κ. (6). Εἶναι ἀληθές ὅτι ὠρισμένοι συγγραφεῖς, ὅπως, ἔ. π., ὁ Kalecki καὶ ὁ James Tobin, ἔχουν κατορθώσει νὰ ὑπολογίσουν ὠραίας συσχετίσεις μεταξὺ τοῦ ἐπιτοκίου ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀδρανῶν καταθέσεων ἀφ' ἑτέρου. Ἄλλ' ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἀμφοτέρω

κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα τὴν διακύμανσιν τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος μὲ τὸ ἐπιτόκιον. (Βλ., π. χ., Equilibrium and Employment, σ. 61).

Ἡ ἀνωτέρω πρόσφατος θεωρία τοῦ Ρίγου, θεσμολογικὴ εἰς φύσιν, φαίνεται εἰς ἐμὲ περισσότερο ρεαλιστικὴ παρά ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία τῆς προτιμήσεως τῆς ρευστότητος. Ἡ τελευταία ἔχει σαφῶς ἀμεσον προέλευσιν ἀπὸ τὸν ἐξόχως κλασσικὸν τύπον τῆς ποσοτικῆς ἐξισώσεως τοῦ Κάιμπριτζ (ὡς ὁ Hicks ἐτόνισεν εἰς τὴν μελέτην του: «Mr. Keynes and the Classics», εἰς περ. Econometrica, τόμ. 5, 1937) καὶ παρουσιάζει τὴν αὐτὴν ἀδυναμίαν ὅπως καὶ ἡ πατρικὴ τῆς θεωρία, ἥτοι ὑπερβολικὴν χρησιμοποίησιν μιᾶς ὀρισκρατικῆς (marginalistic) ψυχολογίας εἰς τομέα ἔνθα ἡ φανερά θεσμολογικὴ ἀνάλυσις εἶναι πολὺ περισσότερο καρποφόρος.

(6) (Σ. Μ.) «Κόστος εὐκαιρίας» (opportunity cost) εἶναι ἡ ἀμοιβὴ ἥτις δέον νὰ καταβληθῇ εἰς τὸν συντελεστὴν τῆς παραγωγῆς διὰ νὰ προτιμῆσθῇ ἡ ἀπασχόλησιν ἀντὶ τῆς Β, καὶ ἰσοῦται πρὸς τὸ ποσὸν ὅπερ ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς θὰ ἐλάμβανεν εἰς τὴν ἀμέσως καλύτεραν οἰκονομικῶς ἀπασχόλησιν.

(5) Δυνάμεθα, ἴσως νὰ εἴπωμεν, χρησιμοποιοῦντες ὀρολογίαν τοῦ Hicks, ὅτι: Ὅσον μικρότερον εἶναι τὸ ἐπιτόκιον, τόσο μικρότερα εἶναι ἡ ἐλαστικότης τῆς προσδοκίας μελλοντικῶν ἐπιτοκίων.

(6) Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἡ ἀποθησαύρισις καὶ αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας ἔχουν πολὺ μεταβληθῆ εἰς τὴν θιέλιωγραφίαν, καὶ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ σφάλμα (παραλείψεως μᾶλλον ἢ ὑποτιμήσεως) νὰ θεωρηθῶν τὰ φαινόμενα ταῦτα ὡς δεδομένα (ἢ ὡς συμπτωματικὰ διαταραχὰ) ἀντὶ νὰ ἐξηγηθῶν ταῦτα συστηματικῶς. Τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐπιτοκίου ὡς τοιοῦτον εἶναι σχετικῶς ἀσήμαντος παράγων.

Αἱ προσδοκώμεναι μεταβολαὶ τῶν ἐπιτοκίων εἶναι, ἐν τούτοις, διάφορον θέμα. Ἄλλ' ἡ κατάστασις τῆς προσδοκίας εἶναι περίπλοκος ζήτημα καὶ οὐδεὶς ἀπλοῦς μαθηματικὸς τύπος, ὡς ὁ ὑποδειχθεὶς εἰς τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν, δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὸ πολὺπλοκον τῆς καταστάσεως.

Ὁ καθηγητὴς W. Fellner, εἰς τὴν ἐνδελεχῆ καὶ βαθεῖαν ἔρευναν τοῦ θέματος, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα «ὅτι ἡ ἐλαστικότης τοῦ ἀποθέματος εἰς ρευστά, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιτόκιον, δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ εἶναι ὑψηλὴ». (Monetary Policy and Full Employment, Berkeley, 1946, σ. 200).

τά μεγέθη είναι (ἢ μέχρι τοῦδε ἦσαν) τὸ κοινὸν ἀποτέλεσμα τῆς αὐτῆς αἰτίας, δηλαδή τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Εἶναι ὅμως ἀρκετὰ εὐκόλον νὰ φαντασθῶμεν μελλούσας ἐναλλαγὰς τῆς οἰκονομικῆς ἐνεργείας, χωρὶς οὐδεμίαν σημαντικὴν μεταβολὴν τοῦ ἐπιτοκίου. Τολμῶ νὰ προεῖπω, ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς καὶ πάλιν θὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὑπαρξίν ἀδρανῶν καταθέσεων, αἵτινες θὰ αὐξάνουν κατὰ τὴν κατιούσαν καὶ θὰ μειοῦνται κατὰ τὴν ἀνιούσαν φάσιν τοῦ κύκλου. Τοῦτο θὰ ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἡ συσχέτισις μεταξύ ἀποθησαυρίσεως καὶ ἐπιτοκίου δὲν δεικνύει αἰτιώδη σύνδεσμον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι κατέχουν περισσότερα ρευστὰ ὅταν ἡ πτώσις τοῦ ἐπιτοκίου τὰ καθιστᾷ εὐθηνότερα καὶ ἀντιστρόφως.

Ἐτεραι προτάσεις συχνὰ συναφεῖς πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τόκου τοῦ Keynes—π. χ., αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν σχέσιν μεταξύ βραχυπροθέσμων καὶ μακροπροθέσμων ἐπιτοκίων καὶ τοῦ ὑποθετικοῦ κατωτάτου ὀρίου, ἀρκούντως ἄνω τοῦ μηδενός, κάτω τοῦ ὁποίου δὲν πίπτει τὸ ἐπιτόκιον—συχνὰ συζητοῦνται εἰς τὴν προ-Keynesιανὴν βιβλιογραφίαν. Ἄλλ' ὁ Keynes ἐθελτίωσε θεθαίως τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἀποτελεσματικῶς τὰ θεωρήματα αὐτά, θέτων ταῦτα ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου πλαισίου ἑνὸς συστήματος γενικῆς ἰσορροπίας.

Ἡ θεωρία τῆς ρευστότητος ἔχει μεγάλην ἀνάγκην περαιτέρω ἐπεξεργασίας. Ἐπιβάλλεται νὰ διακρίνωμεν μεγαλύτερον ἀριθμὸν διαφόρων τύπων ἐνεργητικοῦ, ἀντὶ τῆς συνήθους διακρίσεως μεταξύ χρήματος ἀφ' ἑνὸς καὶ πραγματικῶν ἀγαθῶν ἀφ' ἑτέρου, ἢ χρήματος, χρεωγράφων καὶ πραγματικῶν ἀγαθῶν. Οἱ διάφοροι τύποι περιουσιακῶν στοιχείων δέον νὰ ταξινομηθοῦν συμφώνως πρὸς τὸν βαθμὸν ρευστότητός των, μὲ τὰ μετρητὰ εἰς τὸ ἕν ἄκρον τῆς κλίμακος καὶ ὀρισμένους τύπους τελικῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ ἄλλο, ἐνῶ τὰ δάνεια, αἱ ὁμολογίαι, ἀπαίτησις, πῶται ὕλαι, κλπ., εἰς τὴν ἐνδιάμεσον θέσιν. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐγένετο πολὺ ἐργασία πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς Γενικῆς Θεωρίας (8) (καὶ περισσότερα ἐγένετο ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βιβλίου) καὶ ὁ Keynes προσωπικῶς συνεισέφερε σπουδαῖα στοιχεῖα δι' εὐρυτέραν τινὰ θεωρίαν, εἰδικῶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πραγματεῖα περὶ Χρήματος (A Treatise on Money). Ἄλλ' αἱ ἐκλεπτύνσεις αὗται, ἂν καὶ εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν γόνιμον ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν ἦσαν συσσωματωμένα, καὶ δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ ἐνσωματωθῶν, εἰς τὸ πλαῖσιον τῆς Γενικῆς Θεωρίας—γεγονὸς ὅπερ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν οἱ ἀναζητοῦντες ἐμπειρικὴν δικαίωσιν τοῦ θεωρήματος τῆς προτιμήσεως τῆς ρευστότητος τῆς Γενικῆς Θεωρίας.(9)

(7) Π.χ., εἰς I. Fisher: The Theory of Interest (εἰς τὴν τρίτην προσέγγισιν τῆς θεωρίας του) ἢ εἰς Karin Kock: A Study of Interest Rates (London, 1929). Βλ. εἰδικῶς τὸ κεφάλαιον VII «Short and Long Rates of Interest».

(8) Βλ., ἑ. π., Hicks: Gleichgewicht und Konjunktur εἰς περ. Zeitschrift für Nationalökonomie, τόμ. 4, Vienna, 1933.

(9) Εἰς ὅλας τὰς προσπαθείας ἐπαληθεύσεως, ἡ θεωρία τῆς προτιμήσεως τῆς ρευστότητος ἐφαρμόζεται εἰς τὴν ἐκλογὴν μεταξύ α) μετρητῶν (περιλαμβανόντων τραπεζογραμμάτια καὶ τραπεζικὰς καταθέσεις) καὶ β) τοῦ ἐπόμενου στοιχείου ἐπὶ τῆς κλίμακος, ἦτοι, χρεωγράφων βραχείας προθεσμίας, ἐν ἄλλοις λόγοις μεταξύ α) χρήματος καὶ β) παρα-χρήματος (δηλαδή, τοῦ πλησιεστάτου ὑποκαταστάτου τοῦ χρήματος). Διὰ τὴν ἀνωτέρω πολὺ περιορισμένην ἐκλογὴν (π.χ., τὴν ἀπόφασιν ἐάν τις δέον νὰ κρατῇ ἀδρανῆ ἀποθέματα εἰς μετρητὰ ἢ βραχυπρόθεσμα χρεώγραφα) τὸ βραχυπρόθεσμον ἐπιτόκιον δυνατόν πράγματι νὰ

Θά ασχοληθῶμεν τώρα με τὴν συνάρτησιν τῆς καταναλώσεως. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀποταμίευσις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ εἰσοδήματος (τῶν ἄλλων μεγεθῶν, ὡς τὸ ἐπιτόκιον, ὄντων ἀμεταβλήτων) εἶναι παλαιά. Ἀρκεῖ νὰ ἐπικολεσθῶμεν τὸ γεγονός, ὅτι εἰκοσάδες συγγραφέων ἐτόνισαν ὅτι ἡ ἀνισότης τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἡ ἀναγκαία ἢ ἐπιθυμητὴ πρὸς ἐξασφάλισιν ἐπαρκοῦς προσφορᾶς κεφαλαίου, διότι ὁ ὄγκος τῆς ἀποταμιεύσεως προέρχεται ἀπὸ τὰ ὑψηλότερας κλίμακος εἰσοδήματα. Ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ Keynes συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐξῆρεν ἐντόνως τὴν σημασίαν τοῦ εἰσοδήματος ὡς προσδιοριστικοῦ παράγοντος, χρησιμοποιοῦσας αὐτὸν πολὺ περισσότερον συστηματικῶς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς οικονομικῆς μεταβολῆς, παρά ποτε ἄλλοτε. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ συνάρτησις τῆς καταναλώσεως συχνάκις ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ κόρον ὑπὸ τοῦ Keynes καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Αὕτη ἔχει πολὺ ἀκάμπτως σχηματισθῆ καὶ πολὺ ἀκάμπτως ἐφαρμοσθῆ εἰς βραχείας ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ μακρᾶς πνοῆς προβλήματα, χωρὶς νὰ ἔχουν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅλαι αἱ ἀναγκαῖαι ἐξαιρέσεις ὅπως αἱ μακρᾶναι τάσεις, αἱ κυκλικαὶ κυμάνσεις, ἢ ἐπίδρασις τῶν κερδῶν τοῦ κεφαλαίου, καὶ ἄλλοι παράγοντες. Εἰς τὸ σύνολόν της ὁμως ἦτο ἀναγκαῖα καὶ εὐεργετικὴ ἢ μεταβολὴ τῆς ἐξάρσεως τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ ἰσχυρὰ καὶ ὑπὲρ τὸ δέον καρποφόρος ἀναγνώρισις τῆς σημασίας τοῦ εἰσοδήματος, ἣτις ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου ἀξιωματικῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς οικονομικῆς, ὅπως εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν τιμῶν καὶ τῆς ζητήσεως, τοῦ διεθνούς ἐμπορίου κλπ., κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὸν Keynes. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν μέθοδον τοῦ Πολλαπλασιαστοῦ, τῆς ὁποίας ἢ χρησιμότης δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητηθῆ, παρά τὴν ἀνωριμότητα με τὴν ὁποίαν συχνά χρησιμοποιεῖται.

4

Ἄς στροφῶμεν τώρα πρὸς τὴν ἀλληλοεπίδρασιν τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ ὅλου συστήματος. Ἀκόμη καὶ ἐάν ἦτο ἀληθές, ὅτι ὅλα τὰ ὑπὸ τοῦ Keynes χρησιμοποιούμενα ὕλικά καὶ ἐργαλεῖα ἦσαν γνωστὰ καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο προηγουμένως καὶ ὅτι οὗτος δὲν τὰ ἐβελτίωσε — δὲν ἀληθεύει ὅτι με τὴν βοήθειάν των ἀνῆγειν νέον τελείως θεωρητικὸν οἰκοδόμημα;

Ἡ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ ὑπο-ἀπασχολήσις εἶναι δυνατὴ ἐν καταστάσει ἰσορροπίας, καὶ ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάλυσιν τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τοῦ μεγέθους καὶ τῶν διακυμάνσεων τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς ὑπο-ἀπασχολήσεως, θεωροῦνται γενικῶς ὡς ἡ πλέον σημαντικὴ θεωρητικὴ ἀνακάλυψις τοῦ Keynes. Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ συμπεράσματος τούτου παραμένει ἀμείωτος, θὰ πρέπει δὲ νὰ λεχθῆ ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν δύνοται νὰ καταδειχθῆ ὅτι προέρχεται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ καλῶς γνωστὰς προτάσεις, ἀκριβῶς ὅπως ἢ ἐργασία

εἶναι σημαντικὸς παράγων. Ἄλλ' ἢ ἐκλογὴ αὕτη εἶναι ἀσημαντος λεπτομέρεια ἐφ' ὅσον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ δαπάναι δι' ἀγαθὰ καὶ τὸ συνολικὸν ποσὸν παραγωγῆς καὶ ἀπασχολήσεως. Καὶ οἰαδιῆποτε ἐμπειρικαὶ ὁμοιομορφίαι καὶ ἂν εὔρεθον ἐν σχέσει πρὸς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιβεβαίωσις τοῦ θεωρήματος τῆς προτιμῆσεως τῆς ρευστότητος ὑπὸ χονδροειδέστερον πρότυπον, τὸ ὁποῖον δὲν διακρίνει μίαν πλήρη κλίμακα διαφόρων ἐνεργητικῶν στοιχείων με μικρὰς διαβαθμίσεις εἰς ρευστότητα, ἀλλὰ μόνον δύο ἢ τρεῖς τύπους ἐνεργητικῶν στοιχείων.

ένος μεγάλου καλλιτέχνου, ή συμβολή του Keynes παραμένει μεγάλη ακόμη και αν χρησιμοποιεί καλώς γνωστά εργαλεία και τεχνικήν.

Συμφώνως προς εύρέως επικρατούσαν άποψιν, ή όποία είναι δυνατόν να περιγραφη ή ειδός τι άπλοϊκότητος, εκλαϊκευμένου Κεϋνσιανισμού, (10) ή δυνατότης ισορροπίας υπό καθεστώς υπο-άπασχολήσεως έθεωρείτο ως αδύνατος υπό τής «κλασσικής» σχολής, ενώ απέδειχθη ως δυνατή υπό του Keynes. Το θέμα όμως δεν είναι τόσο απλουν όπως το άνωτέρω. Τοϋτο καθίσταται άρκούντως σαφές εάν στρέψωμεν την προσοχήν μας επί του πολυπλόκου και ζωτικού ζητήματος περι του ρόλου τής άκαμψίας των μισθών ή ήμερομισθίων (και των τιμών) εις το Κεϋνσιανόν σύστημα. Ο Keynes υποθέτει ότι τα (χρηματικά, δηλαδή τα όνομαστικά) ήμερομισθια είναι άκαμπτα εις την κατιούσαν φάσιν του κύκλου. Εάν έμμείνωμεν εις την προϋπόθεσιν ταύτην, ή όποια θεβαίως δεν είναι τελειώς εκτός πραγματικότητος, τα πλειόστα των συμπερασμάτων του Keynes προκύπτουν ως άναγκαία λογική άκολουθία: Είναι τότε δυνατή ισορροπία υπό καθεστώς υπο-άπασχολήσεως. Αύξεις τής ροπής προς κατανάλωσιν θα έλαττώσιν τότε την υπο-άπασχόλησιν (εκτός εάν, ως υπέθεσαν πολλοί κλασσικοί συγγραφείς, ή ζήτησις δι' άδρανή περιουσιακά στοιχεία, ήτοι αυτή αύτη ή προτίμησις ρευστότητος, είναι τελειώς άνελαστική εν σχέσει προς το έπιτόκιον). Άλλά πάντα τα άνωτέρω είναι πλήρως εν άρμονία προς την προ-Κεϋνσιανήν θεωρίαν, αν και τα συμπεράσματα ταύτα θεβαίως δεν έχουν γενικώς καταστή άντιληπτά και δεν έτονίσθησαν άρκούντως πρό τής έμφανίσεως τής Γενικής Θεωρίας.

Εάν υποτεθη ότι τα ήμερομισθια είναι εύκαμπτα — «λόγω του έντονου άνταγωνισμού μεταξύ των μισθωτών» (κατ' έκφρασιν του Pigou) — ή κατάστασις ριζικώς μεταβάλλεται. (11) Είναι φανερόν ότι υπό το καθεστώς υπο-άπασχολήσεως είναι αδύνατος ή κατάστασις ισορροπίας με εύκαμπτα ήμερομισθια, διότι τα ήμερομισθια και αί τιμαί πρέπει να πίπτουν συνεχώς, γεγονός όπερ δύναται δυσχερώς να συμβη χωρίς περαιτέρω έπακόλουθα και δεν δύναται εύλόγως να χαρακτηρησθη ως κατάστασις ισορροπίας. (12) Τοϋτο είναι το άσθενές σημείον του Κεϋνσιανού συστήματος, το όποιον συνήθως παραβλέπεται υπό των Κεϋνσιανών.

(10) Άτυχώς, αύτης τής άπλοποιημένης εκθέσεως ύπάρχει μεγάλη δόσις εις την Γενικήν Θεωρίαν καθ' έαυτήν, ειδικώς δε εις τα τρία περιληπτικά κεφάλαια του βιβλίου I. Η κοινωνιολογία του σχηματισμού έπιστημονικών σχολών θα άποδώσιν μεγάλην σημασίαν εις το γεγονός τοϋτο. Αύτη έβοήθησε να κρυσταλλωθη μία συμπαγή όμάς όπαδών, άπωθούσα μερικους άναγνώστας και έλκύνουσα άλλους.

(11) Η ζωτική σημασία τής άκαμψίας των ήμερομισθίων εις το Κεϋνσιανόν σύστημα έχει τονισθη υπό πολλών κριτικών, πλέον ίσως συστηματικώς υπό του Franco Modigliani εις το αξιωματικόν άρθρον του Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money», εις περ. Econometrica, 'Ιαν. 1944.

(12) Μία λογική δυνατότης θα ήτο, θεβαίως, ότι όλαί αί εκδηλώσεις του χρήματος (τιμαί, ήμερομισθια, χρηματικά αξία) πίπτουν συνεχώς, ενώ τα πραγματικά μεγέθη, περιλαμβανομένης και τής άπασχολήσεως, παραμένουν τα αύτά. Τοϋτο θα ήτο ή εφαρμογή τής υποθέσεως ότι αί Κεϋνσιαναι σχέσεις παραμένουν άμετάβλητοι εις πραγματικούς όρους εν όψει τιαύτης καταστάσεως. Άλλ' ή περίπτωσις αύτη εύρίσκεται θεβαίως πολύ εκτός πραγματικότητος δια να ληφθη σοβαρώς ύπ' όψιν.

“Όπως και εις πολλές άλλας περιπτώσεις, δύο διάφοροι προσπάθειαι έρεύνης του προβλήματος τούτου είναι δυνατόν να εύρεθουν εις την Γενικὴν Θεωρίαν. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, ἡ ὁποία ἀνήκει εις ὅ,τι ἐξαρκήτρια ὡς τὴν ὑπεραπλοιοιημένην, ἐκλαίκευμένην ἐκδοχὴν τοῦ Κεϋνσιανισμοῦ, ἀναπτύσσεται εις τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου (σ. 11 κ. ἐ.), καὶ ἐγένετο ἀσμένως ἀποδεκτὴ ὑπὸ φίλων καὶ ἀντιπάλων. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκδοχὴν, ὅταν τὰ χρηματικὰ ἡμερομίσθια πίπτουν, αἱ τιμαὶ ἐπίσης θὰ πέσουν κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν. Ὡς ἐκ τούτου τὰ πραγματικὰ ἡμερομίσθια θὰ παραμείνουν ἀμετάβλητα, καὶ ἐφ’ ὅσον αὐξήσις εις τὴν ἀπασχόλησιν δύναται νὰ ἐπέλθῃ μόνον ἐάν συνοδεύηται ὑπὸ ἐλαττώσεως τοῦ πραγματικοῦ ποσοστοῦ τῶν ἡμερομισθίων (13) (σ. 17), ἡ ἀπασχόλησις καὶ ἡ ὑπο-ἀπασχόλησις θὰ παραμείνουν ἀμετάβλητοι.

(13) Ὁ καθηγητὴς Hansen ἀντιτίθεται εις τὴν διατύπωσίν μου τοῦ ἀνωτέρω ἐδαφίου, διότι τοῦτο ἀγνοεῖ τὰς πολὺ σημαντικὰς προϋποθέσεις, αἵτινες δεόν νὰ ληφθοῦν ὑπ’ ὄψιν διὰ νὰ καταστῇ ἡ διαπίστωσις (ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Keynes) ἀληθής, δηλαδὴ ἀγνοεῖ συγκεκριμένως τὴν μὴ μεταβολὴν εις τὴν παραγωγικότητα. Ἐπὶ πλέον, ὁ Keynes (εἰς περ. *Economic Journal*, Μαρτ. 1939) ρητῶς ἀπεκήρυξεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀπασχόλησις πρέπει νὰ αὐξηθῇ διὰ τὴν μέσφ ἐλαττώσεως τῶν πραγματικῶν ἡμερομισθίων καὶ τάσεως πρὸς ἐλάττωσιν τῆς καλουμένης γενικῆς καμπύλης ζητήσεως ἐργασίας. Κατ’ αὐτόν, ἡ ἀπασχόλησις αὐξάνει δι’ ἀνόδου τῆς πραγματικῆς ζητήσεως, προκαλοῦσα οὕτω τὴν πρὸς τὰ ἄνω μετατόπισιν τῆς καμπύλης ζητήσεως τῆς ἐργασίας (Βλ. περ. *Review of Economic Statistics* τόμ. 28, Νοεμ. 1946, σ. 185. Βλ. ὁμοίως κεφ. XII).

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Keynes διησαφίνισεν τὴν θεωρίαν του διὰ τῆς ρήτρας «μὲ δεδομένην ὀργάνωσιν, ἐγκατάστασιν καὶ τεχνικὴν» (σ. 17). Ἄλλ’ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, εἶναι ἀσχετος ἡ ἐπιφύλαξις. Τοῦτο δὲ διότι, βραχυχρονίως (καὶ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα εἶναι οὐσιωδῶς βραχυχρόνιον) ὁ Keynes πάντοτε ὑποθέτει σταθεράς (ἀμεταβλήτους) «ὀργάνωσιν, ἐγκατάστασιν καὶ τεχνικὴν». Εἰς τὸ περιοδικὸν *Economic Journal*, τεύχος Μαρτίου 1939, ὁ Keynes ἀπήντησεν εἰς τὴν γενομένην κριτικὴν ὑπὸ τῶν Dunlop καὶ Tarshis. Εἰς τὴν ἀπάντησίν του ταύτην ἦτο πολὺ διδακτικὸς εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς γενικεύσεώς του. «Ἐμμένω ἀκόμη», εἶπεν, «εἰς τὴν κυρίαν διάρθρωσιν τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ πιστεύω ὅτι τοῦτο ἔχει ἀνάγκην μᾶλλον διορθώσεως παρά ἀπορρίψεως» (σ. 40). Προσεπάθησε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰ πορίσματα τῶν Dunlop καὶ Tarshis μετὰ τὴν θεωρίαν του, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὑπόθεσιν τῆς σταθερᾶς ὀργανώσεως, ἐγκαταστάσεως καὶ τεχνικῆς.

Εἶναι, θεθαίως, ἀληθές ὅτι, κατὰ τὸν Keynes, «ἡ ἀπασχόλησις αὐξάνει δι’ αὐξήσεως τῆς πραγματικῆς ζητήσεως», ἀλλ’ οὗτος ἐσκέφθη (μὲ ὀρισμένως δοκιμαστικὰς ἐπιφυλάξεις, ἀπαριθμηθείσας εἰς τὸ μνημονευθὲν ἄρθρον) ὅτι, διὰ τινος ἀνόδου τῆς πραγματικῆς ζητήσεως, ἀναγκαιῶς αἱ τιμαὶ ἀνέρχονται περισσότερο καὶ ταχύτερον παρὰ τὰ χρηματικὰ ἡμερομίσθια, καὶ ἐπομένως ἄνοδος τῆς πραγματικῆς ζητήσεως συνοδεύεται πάντοτε (βραχυχρονίως) μετὰ τῶν πραγματικῶν ποσοστῶν τῶν ἡμερομισθίων.

Ἡ διδακτικότης τοῦ Keynes νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἶναι εὐνόητος, διότι μεταβολὴ τῆς ἀπόψεως θὰ ἀπῆτει οὐσιωδεστάτας τροποποιήσεις τοῦ ἄλλου θεωρητικοῦ του οικοδομήματος. Οὗτος, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, εἶχε τονίσει ὅτι «δὲν ἡμφεσθῆται τὸ ζωτικὸν τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον οἱ κλασσικοὶ οἰκονομολόγοι ἔχουν (ὀρθῶς) θεωρῆσαι ὡς ἀκατάβλητον» (*General Theory*, σ. 17). Οὗτος εἶχεν ἐμφατικῶς δεχθῆ ὅτι, ἐάν οἱ ἐργάται ἠδύναντο νὰ διαπραγματευθοῦν ἀποτελεσματικῶς τὸν καθορισμὸν μᾶλλον τῶν πραγματικῶν ἡμερομισθίων, ἡ ὑπο-ἀπασχόλησις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαλειφεται πάντοτε διὰ διαπραγματεύσεων μετὰ χαμηλότερα ἡμερομίσθια. Οὕτω, ἡ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν πρότασις εἶναι ἀρρήκτως συνδεθεμένη μετὰ τὴν Κεϋνσιανὴν θεωρίαν.

Προσώπικως πάντοτε ἤμουν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ δογματικὴ ἐπιμονὴ τοῦ Keynes ἐπὶ τῆς ἐν λόγω προτάσεως ὠφείλετο εἰς τὴν ὑπερβαλλόντως στατικὴν φύ-

Ἡ λύσις αὕτη εἶναι προδήλως μὴ ἱκανοποιητικὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ, ὡς ἡ τελευταία λέξις τοῦ Keynes. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐάν λάθωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν λύσιν ἢ ὁποῖα συμφωνεῖ μὲ τὸ ὄλον σύστημα καὶ δύναται νὰ εὐρεθῆ εἰς τὸ κεφάλαιον 19. Ἐκεῖ τονίζεται ὅτι ἡ μείωσις τῶν χρηματικῶν ἡμερομισθίων θὰ ἐπιδράσῃ συνήθως ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως, ἀλλὰ κατ' ἔμμεσον τρόπον, δηλαδὴ μέσῳ τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν, τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ἢ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐπιτοκίου. Ἡ τελευταία αὕτη ὁδὸς μέσῳ δηλαδὴ τοῦ ἐπιτοκίου, εἶναι ἡ πληρέστερον μελετηθεῖσα καὶ διαφωτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Keynes καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Καθὼς τὰ ἡμερομισθία καὶ αἱ τιμαὶ ἀφίονται νὰ πέσουν, τὸ χρῆμα ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῶν συναλλαγῶν, τὰ ἐπιτόκια πίπτουν καὶ ἡ πλήρης ἀπασχόλησις τελικῶς ἐπαναφέρεται διὰ τῆς προωθήσεως τῆς ἐπενδύσεως. Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐγκατάλειψιν τῆς ἰδέας τῆς ἰσορροπίας ὑπὸ ὑποἀπασχόλησιν καὶ ὑπὸ σύστημα εὐκάμπτων τιμῶν καὶ ἡμερομισθίων, ἐκτὸς μόνον εἰς δύο περιπτώσεις. Ἡ πραγματοποιήσις τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμποδισθῆ διὰ τοῦ ἐξῆς τρόπου: α) Ἐάν ἡ ρευστότης παρακωλύει τὴν πῶσιν τοῦ ἐπιτοκίου — δηλαδὴ, ἐάν ἡ καμπύλη τῆς προτιμήσεως τῆς ρευστότητος εἶναι ἀπείρως ἐλαστικὴ, π. χ., ὅταν τὸ κοινὸν ἐπιθυμῆ νὰ ἀποθησαυρίσῃ ἀπεριόριστα ποσὰ χρημάτων ἐπὶ τῇ θάσει θετικοῦ τινος ἐπιτοκίου —, ἢ β) Ἐάν ἡ ἐπένδυσις οὐδόλως σχεδὸν ἀντιδρᾷ εἰς πῶσιν τοῦ ἐπιτοκίου. Ἀμφότερας ταύτας τὰς περιπτώσεις, αὐτὸς ὁ Keynes ἐθεώρησεν οὐχὶ ὡς πράγματι ὑφισταμένας, ἀλλ' ὡς μελλοντικὰ πιθανότητας. Ἄλλὰ τί θὰ προκύψῃ ἐάν τὰς περιπτώσεις ταύτας θεωρήσωμεν ὡς πράγματι ὑφισταμένας — αἰτίας, ὡς προτάσεις βραχείας πνοῆς, ἐπιτρέπουσαι δυναμικὰς διαταραχὰς μέσῳ δυσμενῶν προσδοκιῶν κλπ., οὐδόλως θὰ ἦσαν άτοποι; Ἀκόμη καὶ τότε, δὲν θὰ εἶχομεν ἐξασφαλίσαι σταθερὰν ἰσορροπίαν ὑπὸ καθεστῶς ὑποἀπασχολήσεως, διότι τὰ ἡμερομισθία καὶ αἱ τιμαὶ θὰ ἐξηκολούθουν πίπτοντα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ συνέβαινεν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ἐντὸς τοῦ Κεϋνσιανοῦ πλαισίου, καὶ αὐτὸς ὁ Keynes θὰ ἦτο ὁ τελευταῖος ὅστις θὰ προσεκολλᾶτο στερρῶς εἰς αὐτό. (14) Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μερικαὶ τῶν Κεϋνσιανῶν καμπυλῶν θὰ μετεκινουῖντο. Κατὰ τὴν πλὴν εὐλογον ὑπόθεσιν, ἡ καμπύλη τῆς καταναλώσεως θὰ μετακινηθῆ πρὸς τὰ ἄνω, λόγῳ τῆς συσσωρεύσεως ρευστῶν διαθεσίμων. (15) Διὰ τοῦτο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, νομίζω, ὅτι ἡ κα-

σιν τῆς θεωρίας του. Ἐάν ὁ Keynes εἶχεν ἐνωματώσει φάσεις αἰσιοδοξίας καὶ ἀπαισιοδοξίας εἰς τὴν θεωρίαν του, δὲν θὰ εἶχε δυσχερείας νὰ ἀποδεχθῆ ὅτι ἀνιοῦσα τις φάσις τοῦ κύκλου δύναται νὰ αὐξηθῇ, οὐχὶ μόνον τὸ χρῆμα ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὰ πραγματικὰ ἡμερομισθία (ἀκόμη καὶ βραχυχρονίως, π. χ. μὲ ἀμεταθλήτους ὀργανῶσιν, ἐγκατάστασιν καὶ τεχνικῆν). Τὸ σαφές γεγονός εἶναι, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Keynes δὲν εἶναι μόνον περισσότερο στατικὴ, ἀλλ' ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων εἶναι ἐπίσης περισσότερο «κλασσικὴ», παρά, π.χ. τὸ ἔργον τοῦ Pigou: *Industrial Fluctuations*, ἔνθα εἶχε τονισθῆ ὅτι «τὰ ἀνιόντα ἡμίση τῶν οικονομικῶν κύκλων ἔχουν, ἐν τῷ συνόλω των, συνδεθῆ πρὸς ὑψηλότερα ποσοστὰ πραγματικῶν ἡμερομισθίων, παρά τὰ κατιόντα ἡμίση» (ἔκδοσις 1929, σ. 238).

(14) Βλ. ἐπομένην παράγραφον καὶ ὑποσημειώσεις 16 καὶ 17 κατωτέρω.

(15) Ἐάν τὰ ἡμερομισθία καὶ αἱ τιμαὶ πίπτουν, ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος θὰ αὐξηθῆ πέρα παντὸς ὅριου. Ἐπέστησα τὴν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο καὶ εἰς τὸ πιθανὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς καταναλώσεως εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου μου *Prosperity and Depression* (1937), χωρὶς

τενάλωσις δὲν εἶναι μόνον συνάρτησις τοῦ εισοδήματος, ἀλλ' ἐπίσης τοῦ πλοῦτου (καὶ εἰδικῶς τοῦ ρευστοῦ πλοῦτου) καὶ ἄλλων παραγόντων τοὺς ὁποίους δὲν χρειάζεται νὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα καὶ οἱ ὁποῖοι πράγματα ἀναφέρονται εἰς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν (βλ. κεφ. 8 καὶ 9). Ἀνάλογον ἐπιχείρημα φαίνεται νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τὴν συνάρτησιν τῆς ἐπενδύσεως.

Τοιαῦται ἐπεκτάσεις καὶ τροποποιήσεις τοῦ Κεϋνσιανοῦ συστήματος συμφωνοῦν ἀπολύτως μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Keynes ἐναντίον δογματικῆς μεταχειρίσεως οἰουδήποτε τοιούτου συστήματος, ὡς ἀμεταβλήτου καὶ ἱεροῦ. Ὁ Keynes μᾶς προειδοποιεῖ ὅτι αἱ προσδιοριστικαὶ σχέσεις καὶ τὰ μεγέθη τοῦ ἰδικοῦ του συστήματος (π. χ., αἱ τρεῖς ροπαί, ἡ ποσότης χρήματος καὶ ἡ μισθολογικὴ μονάς) εἶναι «πολύπλοκα, καὶ ὅτι ἕκαστον εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐπηρεασθῆ ἀπὸ ἐνδεχομένης μεταβολῆς τοῦ ἑτέρου». (16) Λέγει ἐπίσης, ὅτι μόνον «ἐνίοτε» (ἐννοῶν, προφανῶς, ἐν ὄρισμένη συνάφειᾳ καὶ περιορισμένη ἐκτάσει) εἶναι δυνατόν οἱ παράγοντες οὗτοι νὰ θεωρηθοῦν ὡς «ἔοχατοι ἀνεξάρτητοι μεταβληταί». (17)

Θὰ ἔπρεπεν ὁμως νὰ διασαφηνισθῆ ὅτι καὶ παρὰ τὰς τροποποιήσεις ταύτας, ἡ θεωρία εἶναι καὶ πάλιν πάρα πολὺ ἀτελής πρὸς ἀμεσον ἐφαρμογὴν, καὶ πρέπει νὰ τύχη περαιτέρω ἐπεξεργασίας καὶ συμπληρώσεως, προτοῦ καταστῆ χρησιμοποίησιμος, ἔστω καὶ δοκιμα-

τότε νὰ χρησιμοποιῶ τὸν ὄρον «ροπή πρὸς κατανάλωσιν». Ἐκτοτε ὁ Pigou ἐτόνισε τοῦτο ἐπανεληθμένως. Ὁ Kalecki, εἰς τὸ σύντομον σημείωμά του «Professor Pigou on the Classical Stationary State—A Comment» *Economic Journal*, Ἰανρ. 1944 σ. 131, ἐδέχθη κατ' ἀρχὴν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὕψωσις εἰς τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος θὰ ἐπενεργήσῃ ὡς συντελεστὴς σταθερότητος εἰς περίοδον πτώσεως τῶν τιμῶν. Ἄλλ' ἐφίση τὴν προσοχὴν εἰς τὸ σημεῖον ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη ἰσχύει μόνον εἰς τὸν χρυσοῦν καὶ τὰ τραπεζογραμμάτια, τὰ ὁποῖα δὲν ἐκδίδονται ὑπὸ τῶν τραπεζῶν διὰ συνάψεως δανείων ἢ μέσῳ ἀγορῶν ἰδιωτικῶν χρεωγράφων. Καὶ τοῦτο διότι εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκδόσεως τραπεζογραμμάτων ἐναντι δανείων καὶ ἰδιωτικῶν χρεωγράφων, ἡ ὕψωσις τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ χρήματος ἐξουδετεροῦται ἐκ τῆς ὕψωσεως τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν ἀντιστοιχῶν τραπεζικῶν ἐνεργητικῶν (δανείων καὶ χρεωγράφων) τὰ ὁποῖα εἶναι ὑποχρεώσεις ἐναντι τοῦ κοινοῦ. (Ἡ καθαρὰ ἀξία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ὑποχρεώσεις τοῦ κοινοῦ, ὡς ἐκ τούτου, δὲν ἀξάνεται διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν).

Ἐφ' ὅσον ὁμως ὑπάρχει χρῆμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐκδίδεται ἐναντι ἰδιωτικῶν χρεωστικῶν τίτλων, ἡ γνώμη τοῦ Kalecki δὲν ἰσχύει θεωρητικῶς, διότι τὰ πραγματικὰ ἢ μερομίσθια καὶ αἱ τιμαὶ (σημειοῦται ὅτι τὰ πραγματικὰ ἢ μερομίσθια δὲν χρειάζεται νὰ πίπτουν) δύναται πάντοτε νὰ πίπτουν ἀρκούντως ὥστε νὰ ὑψωθῆ ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ νομίσματος εἰς οἰονδήποτε ἀναγκαῖον ἐπίπεδον, ὅσονδήποτε μικρὰ καὶ ἂν εἶναι ἢ (εἰς δολλάρια) ἀξία τοῦ χρυσοῦ ἢ τῶν τίτλων χρυσοῦ ἐν κυκλοφορίᾳ.

Ἀπὸ πρακτικῆς ὁμως ἀπόψεως (π.χ., λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν προστριβῶν, διαταραχῶν μέσῳ προσδοκιῶν, κλπ. αἰτίνας ὑποτίθεται ὅτι δὲν ὑφίστανται εἰς τὸ θεωρητικὸν πρότυπον) ἡ ἀποψις τοῦ Kalecki εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Δὲν εἶναι ὁμως ἀναγκαῖον νὰ προχωρήσω εἰς αὐτήν, καθόσον πιστεύω (καὶ νομίζω ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀποψις τοῦ Pigou. Βλ. τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου του: *Lapses from Full Employment*) ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν πρότυπον εἶναι πάρα πολὺ ἀπλοποιημένον διὰ νὰ εἶναι χρήσιμον πρὸς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν (βλ. ἐπομένην παράγραφον τοῦ κειμένου). Θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθῆ ὅτι αἱ ἀπλοποιήσεις εἶναι οὐσιαστικῶς αὐταὶ αἱ Κεϋνσιαναί.

(16) *General Theory*, σ. 184. Ὅτι λέγεται διὰ τὰς ἐνδεχομένης μεταβολῆς, ἰσχύει φυσικὰ καὶ διὰ τὸ ὑφιστάμενον ἐπίπεδον καὶ τὰς πραγματικὰς μεταβολῆς.

(17) Ἐ. ἀ., σσ. 246—47. Βλ. ἐπίσης σ. 297.

στικῶς διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς πραγματικότητος. Βραχυχρονίως δυναμικαὶ διαταραχαὶ (δυσμενεῖς προσδοκίαι, ἀνωμαλῖαι προξενούμεναι ἐκ πτωχεύσεων καὶ πιστωτικῶν κρίσεων, κλπ.) πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν. Ὁ Pigou εὐρίσκεται προφανῶς ἐν δικαίῳ, ὑποστηρίζων ὅτι εἰς κυκλικὴν κρίσιν θὰ εἶναι ἀπαραίτητα ἀρνητικὰ ἡμερομίσθια καὶ τιμαὶ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐν γένει ὑπο-ἀπασχόλησιν ἢ διὰ νὰ τὴν περιορίσουν ταχέως, ἀπαξ καὶ ἐμφανισθῆ. (18) Ἡ μακροχρόνιος κατὰστάσις, εἶναι ριζικῶς διάφορος. Δυσμενεῖς προσδοκίαι καὶ πιστωτικαὶ κρίσεις δὲν διαρκοῦν ἐπ' ἄπειρον, διαταραχαὶ προξενούμεναι ἐκ πτωχεύσεων ἐξαφανίζονται, καὶ ἡ ὑπόθεσις μιᾶς ἀπείρως ἐλαστικῆς προτιμήσεως ρευστότητος καὶ τελείως ἀνελαστικῆς ὀριακῆς καμπύλης τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου, μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ ἰσχύσουν ὡς μακροχρόνιος προϋπόθεσις. Ἄλλ' οἱ πλείστοι τῶν οἰκονομολόγων θὰ συμφωνήσουν ὅτι δὲν εἶναι μόνον πολιτικῶς εὐκολώτερον, ἀλλ' ἐπίσης οἰκονομικῶς μᾶλλον ἐπιθυμητόν, τὸσον μακροχρόνιος, ὅσον καὶ θραυχρονίως, νὰ ἐπέλθῃ περίπου ὁ ἐμποτισμὸς τῆς οἰκονομίας μὲ ρευστὰ ἀποθέματα (ἐὰν ἀπαιτοῦνται) δι' αὐξήσεως τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος μᾶλλον ἢ δι' ὑψώσεως τῆς ἀξίας του μέσῳ πτώσεως τῶν τιμῶν. Τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῆς προτάσεως τούτης (ὡς ἡ ἀκαμψία τῶν μακροπροθέσεων χρηματικῶν συμβολαίων, ἡ ἀποφυγὴ παραγωγικῶν προορισθῶν, καὶ αἱ ἀδικοὶ καὶ ἀνεπιθύμητοι μεταβολαὶ εἰς τὴν κατανομήν του εἰσοδήματος κλπ.), εἶναι ἀκριβῶς οἱ αὐτοὶ πορὰγοντες οἵτινες ἀνεπτύχθησαν ἔκτενῶς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ χρήματος βιβλιογραφίαν καθ' ὄλον τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα καὶ μετέπειτα, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ ἐὰν εἰς τινα προοδευτικὴν οἰκονομίαν εἶναι προτιμότερον νὰ ἀφεθοῦν αἱ τιμαὶ νὰ πέσουν παρά νὰ διατηρηθοῦν σταθεραί. (19) Ὡς ἐκ τούτου, τὸ ζήτημα ὡφείλε νὰ μὴ ἀποτελέσῃ θέμα διαμάχης μεταξύ Κεῦνσιανῶν καὶ ἀντι-Κεῦνσιονῶν.

Μία τελευταία λέξις ἐπὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου θέματος. Τίποτε δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν Κεῦνσιανὴν θεωρίαν τὸ ὁποῖον νὰ ἀποκλείῃ πλὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῆς πτώσεως τῶν ἡμερομισθίων ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως. Ἀνεφέραμεν προηγουμένως ὅτι, κατὰ τὸν Keynes, ἡ ἐπίδρασις οὕτῃ ἐπενεργεῖ διὰ τοῦ ἀντικτύπου ἐπὶ τῆς συναρτήσεως τῆς καταναλώσεως, τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς προτιμήσεως τῆς ρευστότητος (τοῦ ἐπιτοκίου). Ἀνωτέρω συνεζητήσαμεν τὸν τελευταῖον τρόπον ἐπίδράσεως. Εἶναι προφανῶς πιθανόν, ὅτι ἡ καταναλώσις καὶ ἡ ἐπένδυσις δυνατόν νὰ ἐπηρεασθοῦν κατ' ἄμεσώτε-

(18) Βλ., π.χ., Pigou: Industrial Fluctuations, ἔκδοσις 2α, 1929, σ. 225.

(19) Ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, ἡ ὁποία ἠχολήθη μετὰ τὰ ζητήματα ταῦτα κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ μετὰ ἀπρηχαιωμένην ὀρολογίαν, ἐσχολιάσθη ἔκτενῶς εἰς τὸ βιβλίον τοῦ C. M. Walsh: The Fundamental Problems of Monetary Science (New York, 1903). Εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν εἶναι, βεβαίως, πολὺ ἐντονωτέρα ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀπόψεως πρὸς αὐξήσιν τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος καὶ διατήρησιν σταθεροῦ τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, παρά εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἱστορικὴν περίπτωσιν. Καὶ τοῦτο, διότι εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν ἀπασσῶν αἱ τιμαὶ (περιλαμβανομένων καὶ τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς) ὀφείλου νὰ πέσουν, ἐνῶ εἰς τὴν ἑτέραν περίπτωσιν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζήτημα διατηρήσεως σταθερῶν τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ ἀφέσεως τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων νὰ κατέλθουν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διατήρησιν σταθερῶν τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων καὶ ἀφέσεως τῶν τιμῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς νὰ ἀνέλθουν. Τὸ ζήτημα ὁμῶς ἐγκεῖται εἰς τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ τῶν ἐπιχειρημάτων ἰσχύουν διὰ τὴν παρούσαν περίπτωσιν.

ρον τρόπον διά τῆς πτώσεως τῶν ἡμερομισθίων. Πτώσις τοῦ κόστους ὀρισμένων κατοναλωτικῶν ἢ κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν εἶναι δυνατόν νά διεγείρη ἀρκούντως τήν ζήτησιν αὐτῶν καί τήν συνολικήν κατανάλωσιν καί ἐπένδυσιν. Δέν δύναται νά ὑποστηριχθῆ ὅτι περισσότεροι δρόμοι, οἰκίαι, νοσοκομεία, θά κτισθοῦν ὅταν ἐλαττωθῆ ἡ δαπάνη τῆς κατασκευῆς των, ἢ ὅτι ἡ ζήτησις ὀρισμένων ἰδιωτικῆς καταναλώσεως ἀγαθῶν θά αὐξηθῆ ὅταν πέσουν αἱ τιμαί των; (19α) Ἐάν ὑποθέσωμεν, χάριν ἀπλοποιήσεως τοῦ ζητήματος, ὅτι ἡ ἐλαστικότητα τῆς ζητήσεως διά τινα ἐκ τῶν ἀγαθῶν τούτων, καί ἐμμέσως ἄρα καί διά τήν ἐργασίαν, εἶναι ἴση πρὸς τήν μονάδα. (20) Τότε, τὸ σύνολον τῶν καταβαλλομένων ἡμερομισθίων παραμένει ἀμετάβλητον καί δέν παρουσιάζονται δυσμενῆ ἀποτελέσματα, μέσω πτώσεως τῆς καταναλωτικῆς ζητήσεως ἐκ μέρους τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἀπασχόλησις ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προφανῶς θά αὐξηθῆ. Συμφώνως πρὸς τήν Κεϋνσιανήν ὀρολογία, δέον νά εἰπωμεν ὅτι ἡ καμπύλη τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ἢ ἡ συνάρτησις τῆς καταναλώσεως ἔχει ἀνέλθει (γεγονὸς ὅπερ ἐξαρτάται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον τὰ νεωστὶ παραχθέντα εἶδη ἢ αἱ ἐγκαταστάσεις θεωροῦνται ὡς καταναλωτικὰ ἢ κεφαλαιουχικὰ ἀγοθὰ), καί ἐάν οὕτῃ ἢ μετακίνησις εἶναι ἡ ἐπιφέρουσα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, τήν αὐξήσιν τῆς ἀπασχολήσεως.

Βεβαίως, δυνατόν τις νά εἶναι περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον αἰσιόδοξος ἢ ἀπαισιόδοξος, ἐν σχέσει πρὸς τοιαύτας εὐνοϊκὰς ἀμέσους ἐπιδράσεις. (21) Ἡ θεωρία τοῦ Keynes ἀσφαλῶς δέν τὰς ἀποκλείει.

5

Ἡ οὐσία τῆς προηγηθείσης ἀναπτύξεως δύναται νά ἐπεκταθῆ ὑπὸ διάφορον πρίσμα ἢ μᾶλλον (διότι ἀπλῶς ἰσοδυναμεῖ πρὸς αὐτήν) μετὰ διάφορον οἰκονομικὸν φροστικὸν τύπον. Θά λάβω ὡς θάσιν τὴν ἀρι-

(19α) Δυσκόλως δύναται τις νά ἀρνηθῆ ὅτι εἶναι πιθανόν νά αὐξηθῆ τὸ κόστος κατασκευῆς οἰκῶν, κλπ. (διὰ νά ἀναφέρωμεν μίαν πολὺ συζητηθεῖσαν περίπτωση) εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε νά εἶναι σοβαρῶς περιωρισμένη ἡ ζήτησις οἰκῶν. Ἐκ τῆς προτάσεως ταύτης προκύπτει προδήλως ὡς ἐπακόλουθον τὸ γεγονός ὅτι μείωσις τοιοῦτου κόστους (ἐπελθούσα περίπου δι' ἀπομακρύνσεως μονοπωλιακῶν καί περιοριστικῶν ἐφαρμογῶν ἐκ μέρους τῆς ἐργασίας καί τῶν ἐργοδοτῶν, κλπ.) δυνατόν νά ἐντείνῃ τήν ζήτησιν οἰκῶν (τὴν ἐπένδυσιν). Ὑποτίθεται γενικῶς ὅτι τὸ κόστος, τὸ ὁποῖον μειώνει οὖν νεωτερισμοὺς (νέους συνδυασμοὺς, π.χ. τὴν ἐκ τῶν προτέρων κατασκευῶν οἰκῶν εἰς τεμάχια), δύναται νά ἐνθαρρύνῃ τὴν ἐπένδυσιν. Διατὶ ὅμως τότε δέν θά ἔπρεπε ἡ ἐλάττωσις τοῦ κόστους τῆς ἐργασίας νά μὴ εἶναι ἱκανὴ νά ἐπιφέρῃ περίπου τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα;

(20) Ἐάν ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως δέν εἶναι ἴση πρὸς τὴν μονάδα, τότε ἀντιμετωπίζομεν πολὺ πλέον περιπεπλεγμένην κατάστασιν, ἡ ὁποία δέν εἶναι δυνατόν νά συζητηθῆ ἐνταῦθα. Μέγα πάντως μέρος τοῦ ἐπιχειρήματος δύναται νά τροποποιηθῆ, ὥστε νά ἰσχύῃ καί διά τὴν πολυπλοκώτεραν περίπτωσιν.

(21) Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Keynes χαρακτηρίζει τοιαύτας ἐπιδράσεις «κυκλοτερεῖς ἀντικτύπους» (roundabout repercussions) (σ. 257) καί ἐπικρίνει παλαιότερους συγγραφεῖς, διότι ὑποθέτουν «ἀμεσον» τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεως τῶν ἡμερομισθίων ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως. Ἄλλ', ὡς ἐτόνισα εἰς τὸ βιβλίον μου Prosperity and Depression (2α ἢ μεταγενεστέρᾳ ἔκδοσιν, σ. 241), εἶναι καθαρῶς ζήτημα ὀρολογίας τὸ τί θά ἀποκαλέσωμεν ἀμεσον ἢ ἔμμεσον. Ὁ Keynes ἀποκαλεῖ τὸ ἀμεσώτερον νοητὸν ἀποτέλεσμα «ἔμμεσον», διότι τοῦτο, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων, δέον νά συνεπάγεται μεταβολὴν τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν ἢ τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου.

στοτεχνικήν νεκρολογίαν τοῦ Paul Sweezy διὰ τὸν Keynes. (22) Ὁ Sweezy θεωρεῖ ὡς θάσιν τοῦ Κεϋνσιανοῦ συστήματος καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Keynes κριτικῆς τῶν κλασσικῶν οικονομολόγων τὴν «ἀσυζητητὴ ἀπόρριψιν καὶ ἄρνησιν τοῦ νόμου περὶ ἀγορῶν, ὅστις εἶναι γνωστός ὡς νόμος τοῦ Say, καὶ ὁ ὁποῖος, παρὰ τοὺς περὶ τοῦ εἰναντίου ἰσχυρισμοὺς τῶν ὀρθοδόξων ἀπολογητῶν, διοίκεν ὡς χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τὸ ὅλον σῶμα τῆς κλασσικῆς καὶ νεοκλασσικῆς θεωρίας. Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ υπερβάλωμεν, τόσον τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ὁ νόμος τοῦ Say ἐπὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος οικονομολόγων, ὅσον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ νόμου ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν ρεαλιστικὴν ἀνάλυσιν. Αἱ ἐπικρίσεις τοῦ Keynes, καίτοι φαίνονται στρεφόμεναι ἐναντίον ποικιλίας εἰδικευμένων θεωριῶν, καταρρίπτονται ἐάν δεχθῶμεν ὡς προϋπόθεσιν τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου τοῦ Say. (23)

Ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ νόμου τοῦ Say; Κατόπιν τῶν ἀρχικῶν διατυπώσεων τοῦ νόμου, ἐκ μέρους τῶν παλαιῶν κλασσικῶν συγγραφέων, ἡ ἐπακολουθήσασα κριτικὴ καὶ ἡ ὑποστήριξις κατέστησαν τὸ θέμα τόσον συγκεχυμένον, ὥστε οἱ νεοκλασσικοὶ συγγραφεῖς σπανίως κάμνουν χρῆσιν αὐτοῦ ἢ τὸ μνημονεύουν παρεμπιπτόντως. Πιστεύω ὅμως ὅτι ἡ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ νόμου τοῦ Say, ὡς διευκρίνησιν ἐπὶ τοῦ Ricardo, τὴν ὁποῖαν ἀναφέρει ὁ Sweezy, θὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ νόμου τοῦ Say. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οὐδεὶς ποράγει ἀγαθὰ εἰ μὴ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ καταναλώσῃ ἢ νὰ πωλήσῃ, καὶ οὐδέποτε πωλεῖ εἰ μὴ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀγοράσῃ ἄλλα ἀγαθὰ, ἅτινα πιθανὸν νὰ εἶναι ἀμέσως χρήσιμα εἰς αὐτὸν ἢ νὰ παραγωγῆς λοιπὸν καθίσταται οὗτος εἴτε καταναλωτῆς τῶν ἰδίων του ἀγαθῶν, ἢ ἀγοραστῆς καὶ καταναλωτῆς ἀγαθῶν ἄλλου προσώπου... Τὰ ἀγαθὰ ἀγοράζονται πάντοτε δι' ἀγαθῶν ἢ δι' ὑπηρεσιῶν τὸ χρῆμα ἀποτελεῖ μόνον τὸ μέσον, δι' οὗ πραγματοποιεῖται ἡ ἀντολλαγή» (24)

(22) Science and Society, τόμ. X, 1946, σσ. 396—406. Βλ. ἐπίσης ἀνωτέρω, μέρος πρῶτον.

(23) Ἐ. ἀ., σσ. 400—1.

(24) Πρὸβλ. Principles of Political Economy (Gonner ἔκδοσιν), σσ. 273 καὶ 275. (Σ. Μ., ἢ μετάφρασιν τοῦ ἔργου τούτου εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Νικολάου Π. Κωνσταντινίδη, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Φορολογίας». Ἀθῆναι, 1938, σσ. 271 καὶ 273.) Ἡ ἀκόλουθος παραπομπὴ ἐκ τοῦ Say γίαις. «...προϊόν, μόλις παραχθῆι, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δημιουργεῖ ἀγορὰν δι' ἄλλα προϊόντα κατὰ τὸ πλήρες μέγεθος τῆς ἀξίας του. Ὅταν ὁ παραγωγὸς φθάσῃ εἰς τὸ τελικὸν στάδιον τῆς κατασκευῆς τοῦ προϊόντος του, ἀδημονεῖ νὰ τὸ πωλήσῃ ἀμέσως, ἵνα μὴ ἐξαφανισθῇ ἡ ἀξία του ἐνῶ παραμένει εἰς χεῖράς του. Ἀλλὰ δὲν ἀδημονεῖ ὀλιγώτερον νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον δυνατόν νὰ λάθῃ ὡς ἀντίτιμον, ἵνα καὶ ἡ ἀξία τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ εἴη ἡ ἀγορὰ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προϊόντος. Οὕτω, τὸ ἀπλοῦν γεγονός τῆς δημιουργίας ἐνός προϊόντος ἀνοίγει ἀμέσως διέξοδον δι' ἄλλα προϊόντα». J. S. M. — B. Say (Treatise on Political Economy, ἔκδοσις Putnser, Boston, 1921.) Εἰς μεταγενεστέραις ἐκδόσεσι, ὁ Say συνεισκότισε καὶ ἐξησθένησε τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν ὀλονέν καὶ περισσώτερον, ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κριτικὴν ἐκ μέρους τοῦ Malthus καὶ τοῦ Sismondi. Ὁ Say ἠναγκάσθη νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν ὀρολογίαν, μέχρις ὅτου ὀλόκληρος ἢ πρότασις κατέστη κενὴ ταυτολογία. Διὰ βραχείαν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος βλ. P. N. Rosenstein — Rodan: A Co-ordination of the Theories of Money and Price, εἰς περ. Economica, 1936, σσ. 268—9, καὶ H. Neisser: General Over production; A Study of Say's Law of

Ἡ ἔννοια τῆς ἀρχικῆς ταύτης διατυπώσεως τοῦ νόμου, μοῦ φαίνεται ὅλως σαφής: Ἀναφέρει ὅτι τὸ λαμβανόμενον εἰσόδημα δαπανᾶται πάντοτε διὰ κατανάλωσιν ἢ ἐπένδυσιν. Μὲ ἄλλας λέξεις, τὸ χρῆμα οὐδέποτε ἀποθησαυρίζεται, τὸ χρῆμα ἢ ἡ ροὴ τῶν δαπανῶν τὸ ΜΥ (δηλαδή, χρῆμα ἐπὶ ταχύτητα κυκλοφορίας του) (ὑπὸ ὠρισμένην ἔννοιαν) παραμένει σταθερόν, ἢ τέλος τοῦτο παραμένει οὐδέτερον, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἄλλην ὀρολογίαν. (Δέον νὰ παρατηρήσωμεν μὲ πόσιν σαφήνειαν ἢ τελευταία πρότασις τοῦ Ricardo προεικάζει τὴν θεωρίαν, ἢ ὁποία ἑκατὸν ἔτη ἀργότερον κατέστη γνωστὴ ὡς «θεωρία περὶ οὐδετέρου χρήματος»).

Ἐάν πάντοτε διατηρεῖται ὑπ' ὄψιν ἢ εὐθεῖα καὶ σαφῆς νομισματικῆ ἔννοια τοῦ νόμου (πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον), λόγῳ τῶν ἀλλοπροσάλλων ἐρμηνειῶν αἰτινες συνεισωρεύθησαν μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν εἰς τὰ μεταγενέστερα κλασσικὰ καὶ ἀντικλασσικὰ ἔργα ἐπὶ τοῦ θέματος), τότε προκύπτουν προφανῶς δύο συμπεράσματα: Πρῶτον ὁ νόμος τοῦ Say δὲν ἰσχύει εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι πᾶσα οἰκονομικὴ ὕφαισις ἀποδεικνύει τὸ ἀντίθετον. Δεύτερον, σχεδὸν οὐδεὶς νεοκλασσικὸς οἰκονομολόγος, ὁ ὁποῖος ποτὲ ἠσχολήθη μὲ τὸ θέμα τοῦ χρήματος ἢ τῶν οἰκονομικῶν κύκλων, ἐπίστευεν ὅτι ὁ νόμος τοῦ Say ἴσχυεν εἰς τὴν πραγματικότητά. Τὸ κεντρικὸν θέμα τῶν θεωριῶν τῶν περὶ χρήματος, τόκου καὶ οἰκονομικοῦ κύκλου, συνίσταται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων τῆς μεταβολῆς εἰς τὴν «ἐνδογενῆ» ἢ «ἐξωγενῆ» ἀξίαν τοῦ χρήματος· ἐπίσης περὶ τῶν ἀποκλίσεων τοῦ χρηματικοῦ ἐπιτοκίου ἐκ τοῦ ἐπιτοκίου ἰσορροπίας, ὡς καὶ περὶ ἄλλων «παραστρατημάτων» ἐκ τῆς νομισματικῆς οὐδετερότητος, ἅτινα ἀποτελοῦν ὅλα διάφορητικὰς ἐκφράσεις διὰ τὴν ἀπόκλισιν τῆς πραγματικότητος ἐκ τῆς ἰδεατῆς καταστάσεως τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ὁ νόμος τοῦ Say.

Ὅλιγοὶ νεοκλασσικοὶ συγγραφεῖς ἀπέδιδον, κατὰ τρόπον μᾶλλον ἀπλοϊκόν, τὰς παρεκκλίσεις αὐτὰς ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κακίαν ἢ ἀνικανότητα τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν νομισματικὴν πολιτικὴν. Πολλοὶ ὅμως, καὶ εἰς αὐξήτου ἀριθμὸν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἀντελαμβάνοντο ὅτι αἱ ἀποκλίσεις αὐταὶ εἶναι θαθέως ἐρριζωμέναι εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, καὶ δὲν δύνανται εὐκόλως νὰ προσληφθοῦν ἢ νὰ ἐξαλειφθοῦν δι' ἐλαφρῶν μεταβολῶν τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς. Ὁρισμένοι νεοκλασσικοὶ συγγραφεῖς, ὡς οἱ Hicks καὶ Rosenstein, (25) ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀρνηθοῦν τελείως τὸ ἀσυνβίβαστον τοῦ χρήματος καὶ τῆς καταστάσεως στατικῆς ἰσορροπίας.

Οὕτω, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχει θέσις, οὔτε λόγος ὑπάρξεως τοῦ νόμου τοῦ Say, εἰς τὴν νεωτέραν οἰκονομικὴν θεωρίαν, καὶ ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἐγκατελείφθη τελείως ὑπὸ τῶν νεοκλασσικῶν οἰκονομολόγων κατὰ τὸ ἑκάστοτε θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν ἔργον τῶν περὶ νομίσματος καὶ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι σαφές εἰς πάντα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν ζῶσαν ἐπιστή-

Markets, εἰς περ. Journal of Political Economy, τόμ. 42, 1934, ἀνατυπ. μετ' ἀναθεωρήσεων εἰς Readings in Business Cycle Theory (1944), σσ. 385 κ. ἑ.

(25) Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δέον νὰ μνημονευθῇ καὶ ὁ Hayek. Τοῦτο καθίσταται σαφές ἐάν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ ἐξόχως πολὺπλοκος χαρακτήρ τοῦ νομισματικοῦ συστήματος, θεωρουμένου ὡς οὐδετέρου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Hayek, καθιστᾷ τὴν ὑπαρξιν οὐδετέρου χρήματος τελείως ἀδύνατον εἰς τὴν πραγματικότητά.

μην (θεωρητικήν και ἐφηρμοσμένην) και διὰ πάντα γνωρίζοντα να διακρίνη ταύτην ἀπὸ λεκτικὰ ἀναμασήματα και ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, με τὰ ὅποια συχνὰ ἀσχολοῦνται οἱ οἰκονομολόγοι. Παρὰ ταῦτα, ἀπομένει νὰ τεθῆ τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ νόμος τοῦ Say συχνότερον ἐγκατελείφθη σιωπηρῶς παρὰ δημοσίᾳ ἀπεκηρύχθη. Διατί ὠρισμένοι ἐκ τῶν πολαιοτέρων συγγραφέων (ιδίως ὁ Say και ὁ J. S. Mill) ἐξηκούθουν νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν, ἀφοῦ ἤναγκάστησαν νὰ τὸν εὐνοχίσουν και νὰ τὸν καταστήσουν ταυτολογικόν;

Ἀσφαλῶς εἰς ἐκ τῶν παραγόντων ὑπῆρξαν αἱ φιλελεύθεροι προκαταλήψεις και ἡ ἀδυναμία ὀριστικῆς ἀπολυτρώσεως ἐκ τῆς ὑποθέσεως περὶ προκαθωρισμένης ἁρμονίας τῶν συμφερόντων, θὰ εἶναι ὅμως λίαν ἀπλοῖκόν και χονδροειδές νὰ βασισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παράγοντος τούτου (26). Ὑπάρχει μία ἐπιστημονικῶς ἀρτία ἐξήγησις (ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐπιφανειακὴν ἐξήγησιν, διατυπωμένην ὑπὸ μορφήν ἰδεολογικῶν προκαταλήψεων) διὰ τὴν ὑποθόσκουσαν ἀμφιβολίαν ἀναφορικῶς με τὸν νόμον τοῦ Say, δηλαδή τὴν ἀπροθυμίαν ὠρισμένων νὰ τὸν ἀποκηρύξουν δημοσίᾳ και τὰς ἐνίοτε προσπάθειας νὰ διατηρηθῆ ἡ ἰσχὺς τοῦ ὑπὸ ἐκλεπτισμένην (μὴ νομισματικὴν) μορφήν. (26α) Τὸ αἷτιον εἶναι ἡ δυσκολία, τὴν ὁποίαν ἐσχολίασα ἀνωτέρω, τοῦ συμβιβασμοῦ συστήματος ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ με τὴν ὑπαρξιν ἀνεργίας. Ὡς ἀπεδείξαμεν, τὴν δυσχέρειαν ταύτην δὲν ἐξουδετέρωσεν ὁ Keynes.

Ἀνακεφαλοιοῦντες, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὸν Keynes νὰ ἀπαλλάξη τὴν νεοκλασικὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην τοῦ νόμου τοῦ Say εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀπέριττον μορφήν του, ἀπλοῦστατα διότι ὁ νόμος οὗτος ἐγκατελείφθη τελείως πρὸ πολλοῦ. Ὁ Keynes, ἀφ' ἑτέρου, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιλύσῃ τὸ αἰνίγμα: πῶς νὰ συμβιβασθῆ τὸ καθεστῶς τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ με τὴν ὑπαρξιν ἀνεργίας, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ αἷτιον τῆς ὑπαρχούσης ἀβεβαιότητος ὠρισμένων συγγραφέων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

6

Ἐφθάσαμεν οὕτω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ λογικόν περιεχόμενον τῆς θεωρίας τοῦ Keynes — δηλοδῆ ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως του περὶ τῆς τυπικῆς μορφῆς τῶν διαφόρων συναρτήσεων και τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων, και ἀνεξαρτήτως εἰσηγήσεων περὶ τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς, — οὐδεμία ἐσημειώθη ἐπαναστάσις εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ναὶ μὲν ἡ Γενικὴ Θεωρία

(26) Λίαν ἐξεζητημένοι συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο τελείως παράλογον νὰ κατηγορήσω ὡς κεφαλαιοκράτας ἢ ὀρθοδόξους ἀπολογητὰς (ιδίως ἐπειδὴ ἀνήκουν συχνὰ εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς παρατάξεως ὅσον ἀφορᾷ τὰς πολιτικὰς τῶν πεποιθήσεις), προσελκύσθησαν ὑπὸ τοῦ περιπτώσκου αὐτοῦ προβλήματος και ἀπέφυγον νὰ ἀπορρίψουν ἀσυζητητὴ τὸν νόμον τοῦ Say. Πρὸβλ., π. χ., τὰ προμηθεθέντα ἄρθρα τῶν Neisser και Rosenstein — Rodan, ὡς και μερικὰ τῶν μνημονευθέντων ἔργων.

(26α) Κατὰ βάθος, πολλοὶ συγγραφεῖς ἔχουν τὴν ἐξῆς περίπου διατύπωσιν τοῦ νόμου κατὰ νοῦν: Οἰσοδήποτε ὄγκος χρηματικῶν δαπανῶν, ὅσονδήποτε μικρός, δύναται νὰ ἀγοράσῃ οἰσοδήποτε ποσότητα ἀγαθῶν προσφερομένην πρὸς πώλησιν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αἱ προσφερόμεναι τιμαὶ εἶναι ἀρκούντως εὐκαμπτοὶ και ἀρκούντως χαμηλαί. Προφανῶς τοῦτο εἶναι ἀριθμητικὴ κοινοτοπία, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ἥτις ὅμως δὲν εἶναι και πολὺ χρήσιμος.

σημειώνει καμπήν καί δὴ καί ἐμφανῆ, ὅμως δὲν ἀντιπροσωπεύει ρῆ-
ξιν ἢ νέαν ἀπαρχὴν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οικονομικῆς θεωρίας. Ἡ πε-
ρὶ τοῦ ἀντιθέτου γνώμη θασίζετο ἐπὶ δύο στοιχείων: Πρῶτον, ἐπὶ
τῶν ὑπερβολικῶν καὶ ἀστηρίκτων ἀξιώσεων τοῦ Keynes καὶ τῶν ὁπα-
δῶν του (γενομένων λίαν προθύμως ἀποδεκτῶν, ἐπὶ τῇ θάσει τῆς
ἐπιφανειακῆς τῶν ἀξίας, ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν ἐπικριτῶν του) — ἀξιώ-
σεων θασιζομένων ἐπὶ μιᾷς ὑπεραπλουστεύσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ
Κεϋνσιανοῦ συστήματος, (27) καθὼς καὶ ἐπὶ λαθασμένων διατυπώ-
σεων καὶ παρερμηνειῶν τῆς «κλασσικῆς» θεωρίας. (28)

Τὸ δεύτερον στοιχεῖον ἀποτελοῦν αἱ διαφοραὶ ἀναφορικῶς πρὸς
τὰς εἰσηγήσεις περὶ τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς. Ἐάν, παρὰ τούτα,
ἡ προηγηθεῖσα ἀνάπτυξις εἶναι ὀρθή, αἱ διαφοραὶ περὶ τῆς πολιτι-
κῆς δὲν δύνονται νὰ ἐξηγηθοῦν λογικῶς διὰ βασικῶν θεωρητικῶν
διαφωνιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν δυνάμει τῶν διαφορῶν κρίσε-
ων περὶ τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων, τῆς διοικητικῆς ἐπαρ-
κειᾶς, τῆς δυνατότητος καταστρώσεως ὀρθολογικῆς πολιτικῆς καί,
ἴσως σπουδαιότερον ὅλων, ὑπὸ τῶν διαφορετικῶν ἀπόψεων ἐπὶ τῶν
γενικῶν προβλημάτων τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τοῦ κεντρι-
κοῦ σχεδίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ *laissez faire*. Ἐκ τῆς
ἀναπτύξεώς μας προκύπτει, ὅτι αἱ εἰσηγήσεις περὶ τῆς ἀκολουθητέ-
ας εἰδικῆς πολιτικῆς, αἵτινες προκύπτουν ἐκ τοῦ Κεϋνσιανοῦ συστή-
ματος, οὐδόλως δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπαρξαστατικά. Εἰς τὴν
πραγματικότητά, αἱ εἰσηγήσεις αὗται εἶναι λίαν συντηρητικά. Οἱ
ὁπαδοὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ τύπου *laissez faire*, ὡς ὁ Michael
Polanyi, (29) οἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς
ἀτομικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς τοῦ κατανα-
λατοῦ, εἶναι πλήρως δικαιολογημένοι ἐν τῇ ἐνθουσιῶδι αὐτῶν ἀπο-
δοχῇ τῆς Κεϋνσιανῆς θεωρίας. (30)

Χάριν τῆς ἀληθείας, ἐπιβάλλεται νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινά, διότι
ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Keynes, ὁ Beveridge καὶ οἱ ὁπαδοὶ του, ἐ. π., διευ-
πώσαν ἀρκούντως ριζοσπαστικὰς ἀπόψεις ὑπὲρ τῆς ἐξισωτικῆς κατα-

(27) Π. χ., ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν εἰς τὸ Κεϋνσιανὸν σύστημα εἶναι τὸ ἐπιτόκιον ἀνεξάρτητον τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν. Ἡ αἱ ἐσφαλμένοι ἀντιλήψεις ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ρόλον τῆς προῦ-
ποθέσεως περὶ ἀκάμπτων ἡμερομισθίων.

(28) Π. χ., ἡ ἀποψις (ἥτις πρὸς ταῦτα συνδέεται στενῶς) τῆς ἐσφαλμένης
ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ρόλου τῆς ἀκαμψίας τῶν ἡμερομισθίων εἰς τὸ Κεϋνσιανὸν
σύστημα, ὅτι δὲν ὑπάρχει περιθώριον διὰ τὴν «ἀναγκαστικὴν» ἀνεργίαν εἰς τὸ
«κλασσικόν» σύστημα. Ἐτέρα παρερμηνεία περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἔσφιιν καθ'
ἣν οἱ κλασσικοὶ οἰκονομολόγοι ὑπέθετον, ὅτι ἡ πρᾶξις τῆς ἀποταμίεως συνε-
πάγει πάντοτε ἀντίστοιχον πρᾶξιν ἐπενδύσεως, ἐνῶ εἰς τὸ Κεϋνσιανὸν σύστημα
οἱ δύο τύποι ἀποφάσεων εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, καίτοι ἡ συνολικὴ ἀποτα-
μίεσις καὶ ἡ ὀλικὴ ἐπένδυσις τετελεσμένως (ex-post) ἐξισοῦται διὰ καταλλή-
λων μεταβολῶν τοῦ εἰσοδήματος. Εἰς τὴν πραγματικότητά, ἡ νεοκλασσικὴ δι-
εξαγωγὴ καὶ ἰδιαιτέρως ἡ παραφύαξ τοῦ Wickseil, ἐτόνισε τὸ γεγονός, ὅτι
ἡ νέα ἀποταμίεσις ἐνδέχεται νὰ μὴ ὀδηγήσῃ εἰς νέας ἐπενδύσεις, μὲ ἀποτέλεσμα
τὴν πτώσιν τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος καὶ συνήθως τοῦ πραγματικοῦ ἐπίσης
εἰσοδήματος.

(29) Βλ. ἔργον τοῦ Full Employment and Free Trade (Cambridge, 1945).

(30) Ὡς χημικός, δύνανται νὰ συγχωρηθῇ ὁ Polanyi διότι παρεῖδει ὅτι τὰ
συμπεράσματα τοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχον προκύψει ἐξ οικονομικῶν ἀρχῶν εὐ-
ρῶς ἀποδεκτῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς Γενικῆς Θεωρίας (ὑπερ
δὲν σημαίνει ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἦσαν γενικῶς ἀποδεκτὰ πρὸ
τοῦ Keynes).

νομῆς τοῦ εἰσοδήματος, τοῦ ἀμέσου ἐλέγχου τῶν ἐπενδύσεων καὶ τῆς ἐγκατοστάσεως τῶν βιομηχανιῶν.

Εἰς τὴν πραγματικότητα, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν τομέα τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς δύο παρατάξεις τῆς Κεϋνσιανῆς σχολῆς, τὴν μίαν ριζοσπαστικὴν, παρεμβατικὴν ἢ ἀκόμη καὶ σοσιαλιστικὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν πολλοὶ τῶν νεωτέρων Κεϋνσιανῶν, καὶ τὴν ἄλλην φιλελευθέραν, ἐκπροσωπούμενην ὑπὸ τῶν John Jewkes, Polanyi, Mc Cord Wright καὶ A. P. Lerner (καὶ πολλῶν ἄλλων μὴ θεωρουμένων ὡς Κεϋνσιανῶν, διότι, παρὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ χρέους τῶν πρὸς τὸν Keynes, δὲν πιστεύουν ὅτι ἡ ἐμφάνισις τῆς Γενικῆς Θεωρίας διέκοψε τὴν συνέχειαν τῆς ἐξελιξέως τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως). Ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύωμεν, ὅτι εἰς τὸ βάθος τῆς διαφοράς τοῦ αὐτοῦ ὁ Keynes ἀνῆκεν εἰς τὴν φιλελευθέραν παρατάξιν τῆς σχολῆς του, ἰδίως περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του, ὅταν ἐπανέκτησε κάποιαν προοπτικὴν μετὰ τὴν νικηφόρον μάχην, ὡς θὰ ἐφαίνετο εἰς αὐτόν, πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἀπόψεών του. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τὴν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Γενικῆς Θεωρίας, ὅτε παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του, ὁ Keynes οὐδέποτε προχώρησε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποδεχθῆ τὸν σοσιαλισμόν, οὐδὲ κἀν τι ἀνάλογον πρὸς τὰς ριζοσπαστικὰς προτάσεις τοῦ Beveridge, καίτοι κατὰ τὸ ἀπόγειον τῆς μάχης ἐναντίον ἐχθρικῶς διακειμένων κριτικῶν, ἀνέφερε πράγματα τὰ ὁποῖα παρέχουν ἱκανοποίησιν εἰς τοὺς ριζοσπαστικοὺς ὁπαδούς του.

Ἄλλ' οἷαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πραγματικὴ του στάσις, ἡ ἀποψίς μου εἶναι ὅτι τὰ ριζοσπαστικὰ σχέδια ἅτινα προσεδέθησαν εἰς τὸ Κεϋνσιανόν ἄρμα οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως πρὸς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Γενικῆς Θεωρίας, ὅτι ἀπαιτεῖται διὰ τὴν πρόληψιν ὁμαδικῆς ἀνεργίας εἶναι ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ, καὶ ἡ πολὺ ἐλαφρὰς μορφῆς δημοσιονομικὴ πολιτικὴ. Ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ θὰ ἦτο ἐπαρκῆς, τοῦλάχιστον εἰς τὰς περισσότερας περιπτώσεις, ἐφ' ὅσον αἱ νομισματικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἦσαν διατεθειμέναι νὰ ἐπεκτείνουσιν τὰ ὅρια τῆς δράσεώς των, ὡς ἐπρότεινεν ὁ Keynes, ὥστε νὰ προβαίνουσιν εἰς τὴν ἀγοραπωλησίαν μακροπροθέσμων ὁμολογιῶν, ἢ, ἐάν εἶναι δυνατόν, ἀξιών στοθεροῦ εἰσοδήματος (equities). Ἐάν ἀπαιτεῖται δημοσιονομικὴ πολιτικὴ, δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην αὐξήσιν τῶν δημοσίων δαπανῶν καὶ ἐπέκτασιν τῆς δροστηριότητος τοῦ Κράτους. Θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἦτο τῆς ἡπιωτέρας, ὀλιγώτερον παρεμβατικῆς, μορφῆς τῶν μεταβαλλομένων ἐσόδων, καὶ οὕτω ἐν ἀνάγκῃ νὰ δημιουργῆ ἑλλειμμα διὰ τῆς μειώσεως τῶν φόρων παρὰ διὰ τῆς μεθόδου τῶν δημοσίων ἔργων.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἰσχυρισθῶ, οὔτε καὶ ὁ Keynes ποτὲ ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη θὰ ἐξασφάλιζε κυριολεκτικῶς πλήρη ἀπασχόλησιν ἀπεριόριστου διορκείας (πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὅτι θὰ ἐθεράπευεν ὅλα τὰ οἰκονομικὰ δεινὰ καὶ τὰς ἀδικίας). Δύναται δ' ὅμως νὰ ὑποστηριχθῆ, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ συμφώνει ὁ Keynes (ἴσως μάλιστα νὰ τὸ παρεδέχθη κάπου), ὅτι πρὸς ἐξασφάλισιν ἀμέσων ἀποτελεσμάτων κατὰ τὴν κυκλικὴν ὕφεσιν, θὰ χρειασθῆ αὐξήσις τῶν δημοσίων δαπανῶν πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν (δημόσια ἔργα) ἐπὶ πλέον τῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς. Ἄλλ' ἡ ἀποψίς οὕτη δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν Γενικὴν Θεωρίαν, ἀλλ' ἀπὸ συμπληρωματικὰς προϋποθέσεις περὶ τῆς μετοκινήσεως τῆς ἐργασίας καὶ περὶ τῆς διανομῆς τῶν πα-

ραγωγικών μέσων μεταξύ παραγωγικών κλάδων και περιφερειών, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κατανομὴν τῆς ὀλικῆς δαπάνης μεταξύ διαφόρων εἰδῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἐὰς μὴ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι ἡ Γενικὴ Θεωρία ἐκτίθεται ἐπὶ εὐρειῶν καὶ γενικῶν γραμμῶν καὶ ἀποκλείεται ὡς ἐκ τούτου ἀπὸ τοῦ νὰ ἀσχολῆται, οὐδὲ προωρίζετο νὰ ἀσχολῆται, μὲ τὴν μερικὴν ἀνεργίαν, ἢ ὁποία προκαλεῖται ἐκ τῆς ἐσφαλμένης κατανομῆς τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων ἢ ἐκ μετατοπίσεων τῆς ζήτησεως. Ἡ Γενικὴ Θεωρία ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσῃ μόνον τὸ πρόβλημα τῆς γενικῆς ὁμαδικῆς ὑπο-ἀπασχολήσεως, ἢ ὁποία πηγάζει ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς συνολικῆς πραγματικῆς ζήτησεως (ἀντιπληθωρισμός). Ὁ Keynes προφανῶς ὑπέθεσεν, ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λυθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν, ἐὰν καὶ μόνον ἡ ὀλικὴ πραγματικὴ ζήτησις διετηρεῖτο σταθερά, ἢ ἐν ἀνάγκῃ ἠὺξάνετο, ὅτι.ν. π.χ., τὸ ἐπίπεδον τῶν ἡμερομισθίων καὶ τῶν τιμῶν ὠθεῖται πρὸς τὰ ἄνω ὑπὸ τῆς μονοπωλιακῆς καὶ περιοριστικῆς πολιτικῆς τῶν μαχητικῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων ἢ ἄλλων ἰσχυρῶν οἰκονομικῶν ὁμάδων.

Ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς λίαν αἰσιόδοξος. Μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ Keynes καὶ πλείστοι τῶν Κεϋνσιανῶν (ἰδίως ὁ Beveridge) ὑποτιμοῦν τὸ πιθανὸν μέγεθος τῆς μετοβατικῆς (frictional) ἀνεργίας (δηλαδή, ἄτομα μετακινούμενα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐργασίας εἰς τὴν ἄλλην) καὶ τῆς διαρθρωτικῆς (structural) ἀνεργίας (ἀνεργοὶ εἰς εἰδικὰς οἰκονομικῶς πληγείσας περιοχὰς καὶ παραγωγικοὺς κλάδους). Τὰ εἶδη ταῦτα τῆς ἀνεργίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γενικὴν ἀνεργίαν (ἐ.π., τὴν εὐρέως διαδιδομένην), δὲν δύναται νὰ ἐξαλειφθοῦν διὰ τοῦ ἀπλοῦ χειρισμοῦ τῆς συνολικῆς ζήτησεως. Ὁ Keynes καὶ οἱ ὁπαδοὶ του ἀδυνατοῦν νὰ ἀντιληφθοῦν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀντιλαμβάνονται πλήρως, τὰς τεραστίας δυσχερείας ἢ σχεδὸν τὸ ἀδύνατον, ὑπὸ καθεστῶς «ἐλευθέρως κοινωνίας» ὡς ὀφίσταται εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον, τῆς συγκρατήσεως τῶν μονοπωλιακῶν ὀργανώσεων τῆς ἐργασίας ἀπὸ τοῦ νὰ ὑψώσουν τὰ ἡμερομίσθια καὶ οὕτω νὰ αὐξήσουν τὰς τιμὰς, ὅποτεδήποτε ἐγγίζει τὸ σημεῖον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἢ καὶ ἀκόμη πολὺ πρὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ. Ἐνεκα τῶν ἐν λόγω ὑψώσεων, ἢ ἀνεργία καθίσταται ἀναγκαία πρὸς πρόληψιν τοῦ πληθωρισμοῦ(31). Σοσιαλισταὶ οἰκονομολόγοι, ὡς οἱ καθηγηταὶ Myrdal(32) καὶ Pigou(33), ἀντελήφθησαν τὸ πρόβλημα τοῦτο πολὺ σαφέστερον τῶν Κεϋνσιανῶν.

Πάντα ὅμως τὰ προεκτεθέντα ἀποτελοῦν ζήτημα προσωπικῆς κρίσεως περὶ τῆς λειτουργίας ὀρισμένων κοινωνικῶν δυνάμεων. Ἐὰν καὶ τοῦτο ἐνέχει ζωτικὴν σημασίαν, ἢ ἐν λόγω κρίσεως δὲν ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Γενικῆς Θεωρίας.

(31) Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι ἱστορικῶς ὅλα αἱ οἰκονομικαὶ κρίσεις προήλθον ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης. Ἰσχυρίζομαι ἀπλῶς, ὅτι, ἐὰν ἦτο δυνατὴ ἡ σταθεροποίησις τῆς συνολικῆς ζήτησεως καὶ ἡ πρόληψις κρίσεων ὀφειλομένων εἰς ἄλλα αἰτία, ὁ εἰς τὸ κείμενον ἀναφερόμενος παράγων θὰ καθίστα λίαν δυσχερὴ τὴν διατήρησιν πλήρους ἀπασχολήσεως ἐπ' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα.

(32) Βλ. *Monetary Equilibrium* (1939), εἰδικῶς σσ. 143—147 καὶ 155—156.
(33) *Lapses from Full Employment* (1945), βλ. ὅλον τὸ βιβλίον. Βλ. ἐπίσης τὴν διαφωτιστικὴν ἀνασκόπησιν τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Pigou ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Hicks, εἰς περ. *Economic Journal*, Δεκ. 1945, σσ. 398—401. Ὁ καθηγητὴς Hicks φαίνεται νὰ ἀποδέχεται ὀδιστικῶς τὰ συμπεράσματα τοῦ Pigou ἂν καὶ τὰ θεωρεῖ ὡς πικρὰν ἀλήθειαν.

“Όσα άνωτέρω έξετέθησον δέν άποβλέπουιν εις τό νά ύποτιμήσουι τήν άξιωσιν του Keynes επί τής ύποκειμενικής πρωτοτυπίας, ή νά μειώσουι τās πολλās γησιās και μεγαλοφυείς καινοτομίας του, τόςον άπό άπόψεως ούσιās, όσον και άπό άπόψεως έξάρσεως, ούδέ νά συσκοτίσουι τό καταφανές γεγόνός ότι ή Γενική Θεωρία ήσκησεν έξόχως γόνιμον επίδρασιν επί τής οικονομικής σκέψεως. ‘Ο Keynes, όχι μόνον ένέπνευσε πολυμελή και πληθυνομένην ομάδα ένθουσιωδών και ίκανωτάτων όπαδών, ιδίως μεταξύ τής νεωτέρας γενεάς τών οικονομολόγων, άλλ’ επίσης ώθησεν εις άποσαφηνιστικήν και δημιουργικήν έργασίαν πολλούς έξ εκείνων οίτινες κατ’ άρχάς έδέχθησαν τήν Γενικήν Θεωρίαν μετά καχυποψίας και σκεπτικισμού. ‘Ο Keynes τούς ήνάγκασε νά σκεφθοϋν θαθέως επί ζητημάτων τά όποία συνήθιζον νά άφίνουι εις τό ήμίφως τής άμφιβολίας, και τούς ύπεχρέωσε νά έξάγουι εκ παραδεδεγμένων προϋποθέσεων συμπεράσματα άτινα ήγνούουν ή δέν διετύπωνον. Κλασσική πραγματεία, ως τό μνημειώδες έργον του Ρίγου: *Equilibrium and Employment* (τό όποίον είναι πολύ γενικώτερον τής Γενικής Θεωρίας, ώστε αύτη νά φαίνεται κατ’ άντιδιαστολήν ως λίαν ειδική περίπτωσης) (34), ούδέποτε θά έγράφετο άνευ τής Κεϋνσιανής προκλήσεως, καίτοι δέν άντιτίθεται πρός τήν προ-Κεϋνσιανήν «κλασσικήν» θέσιν του Ρίγου, αλλά μάλλον άντιπροσωπεύει άποσαφήνισιν αύτής.

(34) ‘Η ύπεροχή του μεγάλου έργου του Ρίγου άνεγνωρίσθη υπό Κεϋνσιανού κριτικού ως ό Ν. Kaldor (βλ. περ. *Economic Journal*, Δεκ. 1941). Είναι λυπηρόν τό γεγόνός, ότι έτερον έργον έξαιρετικής πρωτοτυπίας και έμβριθείας, δ-περ προωθήθη υπό τής Κεϋνσιανής προκλήσεως, δηλαδή τό έργον του Α. W. Marget: *The Theory of General Prices* (1938-42), δέν ήσκησεν εισέτι τήν επίδρασιν τήν όποίαν θά έπρεπεν.